

Володимир Дубровський

Звідки у держави гроші?

Ілюзія: «Держава нібито має "власні ресурси", якими вона здатна допомагати людям або підприємствам, створюючи в такий спосіб попит, робочі місця тощо». А, отже, «держава може (і має) розвивати економіку грошовими вливаннями».

Реальність: Власних «державних коштів» майже не існує, за нечисленними винятками країн дуже багатих на природні ресурси. Насправді, державні кошти – це в абсолютній більшості наші з Вами гроші, сплачені у вигляді податків. Тому основним джерелом збільшення державних видатків є збільшення податкового навантаження. При цьому головну частину тягаря майже в усіх країнах, насправді, несуть прості громадяни. В Україні за їхній рахунок наповнюється дві третини бюджету. Тож, держава робить капіталовкладення, відбираючи для цього ресурс у приватних інвесторів, а «додаткові» робочі місця, які вона створює в бюджетному секторі чи за рахунок державного замовлення існують переважно за рахунок таких самих робочих місць, але в приватному бізнесі. Отже, ми зацікавлені у зменшенні податків та відповідно скороченні видатків, принаймні там, де ми можемо витратити ці гроші з більшою користю, ніж це робить держава.

Прощання з казкою про «ріг достатку»

Дуже часто можна почути заклики на кшталт: «нехай держава допоможе...!» (мається на увазі - певним категоріям людей або якомусь підприємству, а то й цілій галузі, що потрапили в скруту). Дехто навіть обурюється тим, що держава «не допомагає», «не створює робочих місць», «не стимулює економічне зростання» тощо. Цілком зрозуміло, коли такі закиди лунають від самих претендентів на державну допомогу. Але дослуховуючись до їхніх аргументів, пересічні громадяни подекуди й собі думають: *«А чому б і справді не допомогти, не зробити добру справу? Зберегти чи навіть створити робочі місця, виробництво, ринок для вітчизняного виробника? Адже це робиться за рахунок бюджету, а держава від того не збідніє! Мені особисто це ж нічого не коштує?»*. Ну, так, ніби держава, на відміну від нас, простих смертних, має якийсь казковий «ріг достатку», з якого може необмежено черпати ресурси на допомогу і окремим людям, і підприємствам, і галузям, і економіці в цілому. Але ж іноді так хочеться повірити в чудо – якщо вже ми з Вами такого «рогу достатку» точно не маємо, то може хоча б у держави він десь прихований? Вона ж, мовляв, сильна та могутня, не те що ми, «маленькі» люди...

Уявлення, що у держави, ніби то, є «свої» кошти – це «фіскальна ілюзія». Насправді все, чим вона розпоряджається – це, у кінцевому підсумку, наші з Вами гроші, відібрані у той чи інший спосіб

Такий підхід перекликається з архаїчними уявленнями про нібито «святість», «сакральність» влади, згідно з якими держава має божественне походження. Напівбоги ж (а верховні правителі за такими віруваннями знаходяться десь посередині між богами та людьми), як відомо, живуть за якимись іншими

законами: простий смертний у чані з окропом загине, а казковий герой вийде з нього ще сильнішим. Або ж за такою наївною вірою стоїть дитяче уявлення про те, що гроші беруться «з шухляди» (чи то з банкомату). У реальному житті, звісно, всім нам доводиться їх заробляти – потом, винахідливістю, підприємливістю та обдуманим ризиком. Навіть виграш у лотерею є винагородою за ризик. І якщо хтось раптом багатіє «нізвідки», як, наприклад, «сім'я» Януковича, то ми теж не пов'язуємо це з магією, а просто констатуємо: вкрав! От і по відношенню до держави реальність прозаїчна: все, що вона може витратити – це, у кінцевому підсумку, наші з Вами кошти, відібрані у той чи інший спосіб (далі ми детальніше розкажемо про ці способи). Зрештою, дорослим відповідальним людям просто соромно вірити в казкові чудеса на кшталт рогу достатку! А, отже, варто раз і назавжди з'ясувати для себе, що ж насправді криється за «доходами» держави.

ніби держава, на відміну від нас, простих смертних, має якийсь казковий «ріг достатку»

Економічне зростання «за рахунок держави» – теж вигадка

На іншому рівні, подібні уявлення побутують і серед людей, поверхнево обізнаних в економіці, навіть деяких псевдоекспертів, недостатньо кваліфікованих або заангажованих. Від них нерідко можна почути, що, мовляв, державні витрати як такі збільшують попит, через нього – зайнятість, а отже, здатні стимулювати економічне зростання. Адже деякі поважні економісти у своїх працях нібито доводять це, принаймні якщо читати їх не надто уважно (або ж, бачити те, що хочеться побачити). Такі висловлювання наводять на висновок, що варто не пошкодувати державних грошей на підтримку вітчизняного виробника, державні замовлення, соціальну допомогу тощо – і всім одразу стане добре. Дехто навіть називає такий

підхід «політикою економічного зростання». І нібито тільки злі – якщо не ворожі! – міжнародні фінансові організації, насамперед МВФ, не дозволяють Українській державі розвивати свою економіку в подібний спосіб, бо, буцімто, не зацікавлені в процвітанні нашої країни.

Утім, якби держава дійсно могла розвивати економіку, просто допомагаючи їй матеріально, то хто б міг завадити чинити так могутнім країнам, які не те що не залежать від МВФ, але навпаки – грають там першу скрипку? Чому ж тоді США, Велика Британія, Німеччина не проводять описаної вище «політики зростання»? Зокрема, не тільки не роздувають витрати бюджету, але й намагаються їх скоротити – хоча й без особливого успіху. Невже і їм теж заважають «вороги»?

Державні витрати, як такі, не стимулюють зростання економіки

Насправді, описані вище уявлення є не більше ніж варіантами поширеної ілюзії, яка отримала в економічній науці назву «фіскальної»¹. Далі ми спробуємо розібратися, чим саме вона шкодить, звідки походить, а також завдяки чому вона досі існує. Але почнемо з того, звідки насправді бере гроші держава. Потім спробуємо з'ясувати, як виникла і завдяки чому підтримується ілюзія щодо «рогу достатку» попри величезну шкоду, яку вона несе – а заодно придивимося й до деяких інших причин роздування державного бюджету. Далі внесемо ясність щодо державних витрат, зокрема двох поширених стереотипів: нібито чи не єдине призначення українського бюджету – соціальне, а також щодо того, чи насправді держава підтримує зайнятість через «створення робочих місць». На додаток, для більш допитливих читачів, маємо трохи

¹ Від латинського слова, що означало армійську касу, а згодом набуло ширшого значення «державна скарбниця». Асоціація з доносами виникла набагато пізніше, а в економічній науці закріпилося саме значення «пов'язаний із державними фінансами».

складніші матерії стосовно ролі та місця державних запозичень, грошової емісії, а також природних ресурсів як неподаткових джерел фінансування державних витрат. Там-таки ми детальніше розповімо про справжні способи боротьби з безробіттям на противагу штучному «створенню робочих місць» державою.

Ілюзія як вона є

Звідки насправді бере гроші держава?

Для того, аби витратити гроші на «підтримку» або «допомогу», держава має їх десь узяти. Для цього існує кілька способів, але всі вони є обмеженими та не безкоштовними. І в кінцевому підсумку всі вони зводяться до перерозподілу грошей між громадянами.

Почнемо з тих джерел фінансування, які викликають найбільше непорозуміння, бо є до певної міри дійсно «власними» грошима держави. Зрештою, ілюзії зазвичай не виникають на порожньому місці, а відображають якісь давно застарілі реалії.

аби витратити гроші на «підтримку» або «допомогу», держава має їх десь узяти. Для цього існує кілька способів, але всі вони є обмеженими та не безкоштовними

Доходи від державної власності: від королів до «Нафтогазу»

Дійсно, у стародавні часи король не стільки збирав податки, скільки утримував свій двір за рахунок власних доходів – адже він був найбільшим, найбагатшим землевласником. Окрім того, державні скарбниці збагачувалися за рахунок грабівницьких війн та експлуатації колоній. Завдяки цьому держава (точніше, «корона») насправді мала власні ресурси – тим більші, чим могутнішою вона була. Це працювало допоки основним джерелом доходів була рента від природних ресурсів. Але в

сучасному світі щось подібне до певної міри справедливо лише по відношенню до країн, які мають величезні поклади корисних копалин (насамперед, нафти), отже, так само живуть із ренти. Хоча й така, здавалося б, «казкова» ситуація має свої величезні недоліки та ризики, про які далі буде в Додатку (див. «Ріг достатку» – це прокляття?).

Державна власність приносить прибутки здебільшого при експлуатації природних ресурсів (які, насправді, теж належать нам). Але у сучасному світі для більшості країн це джерело – другорядне

Але абсолютна більшість прибутків у сучасному світі утворюється у виробництві товарів та послуг. У такому бізнесі держава як власник практично завжди програє приватному інвесторові – про причини та докази цього явища йтиметься в одному з наступних випусків. Тому на практиці державна власність здебільшого виступає не джерелом доходів, а об'єктом витрат. Наприклад, найбільша компанія України, НАК «Нафтогаз України», з року в рік потребує державної допомоги: грубо кажучи, з кожної заробленої гривні ми з Вами віддаємо на її утримання в середньому дві копійки (малюнок 1). Отже, використати державну власність як джерело надходжень можна здебільшого один раз – продавши її. Проте, якщо розібратися, то це теж різновид перерозподілу, тільки не від нащадків, а від предків, які створювали або відвойовували те, що сьогодні приватизується. Прибутки скарбниці приносять хіба що видобувні компанії, і то не завжди. Однак навіть ці прибутки, разом з рентою, є, насправді, нашими з Вами грошима, бо у нас за Конституцією монархії немає, а надра є загальносуспільним ресурсом. До того ж, це джерело доходів є нестабільним та жорстко обмеженим світовими цінами на сировину, що видобувається. Тому, в будь-якому разі, навіть якщо держава й живе видобутком нафти, то витратити вона може тільки те, що вдалося наторгувати.

Мал. 1. Державна підтримка НАК «Нафтогаз України», млрд. грн

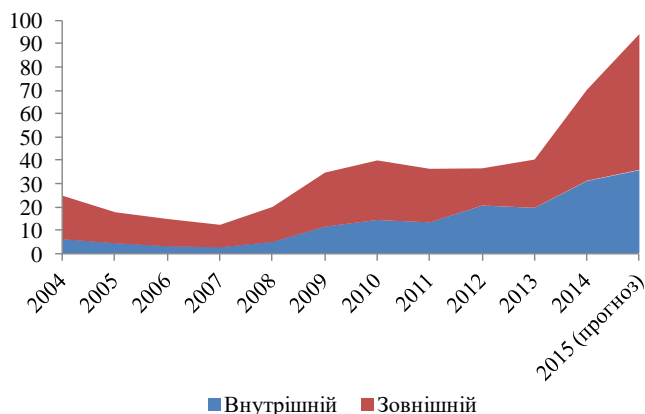
Джерело: Джерело: ВРУ, Мінфін, Казначейство.

Запозичення та емісія – претенденти на «ріг достатку»?

Ще одне джерело «державних» коштів – запозичення (малюнки 2 та 3). Той таки король міг, як і всі ми, позичати гроші. Те саме роблять і сучасні держави, при чому їм це дається набагато легше, ніж нам із Вами. Але це, також, не більше як перерозподіл витрат у часі – адже борг, колись теж доведеться виплачувати, якщо не нам самим, то нашим нащадкам. І, звісно, коли держава залазить у борги, то бажаючих позичати їй надалі різко меншає, відповідно зростає вартість позик, а це природним шляхом обмежує їхній обсяг (детальніше про це та інші аспекти запозичень див. у Додатку «Державний MMM?»).

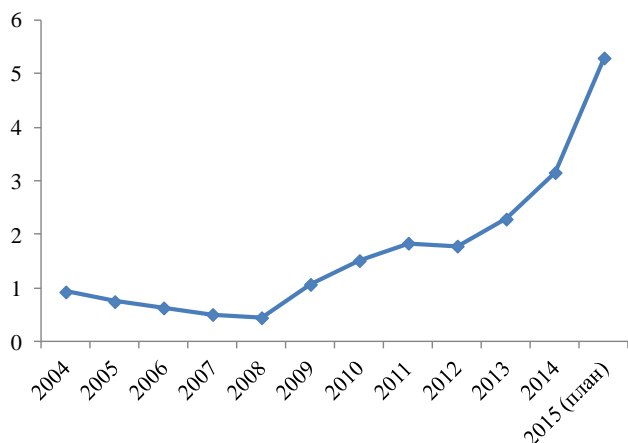
Держава може позичати гроші, але це є не більше як перерозподіл витрат у часі – адже борг, колись теж доведеться виплачувати

Мал. 2. Борг України, % ВВП

Джерело: Мінфін, Казначейство, Держстат.

Мал. 3. Обслуговування боргу України, % ВВП

Джерело: Мінфін, Казначейство, Держстат.

Нарешті, на відміну від звичайних людей, держава зі стародавніх часів друкує (або, правильніше, емітує) гроші. Здавалося б, ось він, «ріг достатку»? Так, держава може мати певний дохід від збільшення грошей в обігу. Але, насправді, і це джерело жорстко обмежене, адже надмірна емісія викликає зростання цін. Тому в такий спосіб можна «допомогти» хіба що тим, хто першими отримує гроші з бюджету та непрямо – боржникам, які брали кредити в національній валюті, але за рахунок решти людей, що користуються національною валютою і чії доходи та заощадження при

цьому з'їдає інфляція. Таким чином, надмірна грошова емісія теж є, насправді, інструментом перерозподілу; а зловживання нею веде до катастроф, на кшталт гіперінфляції 1993 року, і це накладає суворі обмеження на її обсяг. Нагадаємо, що тоді внаслідок зловживання грошовою емісією, яку на той час ще не контролював «злий» МВФ, ціни зросли в прямому сенсі тисячократно, пересічні громадяни збідніли в декілька разів, а економіка впала глибше, ніж у будь-якій пострадянській країні, що не зазнала військового конфлікту. Збагатилася тільки невеличка купка тих, хто в першу чергу отримував «допомогу» від держави – власне так і з'явилися перші «олігархи» – трохи детальніше про це в Додатку «Грошей забагато не буває?».

Запозичення та грошова емісія як джерела наповнення бюджету мають численні й дуже небезпечні побічні ефекти; швидко викликають залежність; у разі використання не за призначенням – погіршують стан економіки; а передозування призводить до тяжких уражень і може бути смертельно небезпечним

Насправді, запозичення та грошова емісія мають численні й дуже небезпечні побічні ефекти; швидко викликають залежність; у разі використання не за призначенням – погіршують стан економіки; а передозування призводить до тяжких уражень і може бути смертельно небезпечним. Те, що зазначені способи дійсно подекуди застосовують навіть найрозвиненіші країни, жодним чином не заперечує їхньої небезпеки, адже в маленькій дозі і отрута може бути ліками. Але, якщо придивитися уважніше, то й розвинені країни час від часу потерпають від «похмілля» в разі необачного вживання або передозування. До того ж, довгострокові наслідки від вживання цих засобів належним чином не досліджувалися, і є вагомим підстави вважати їх дуже небезпечними, якщо не фатальними. Одним словом, якби йшлося про

ліки, то їх би, напевне, дозволили б застосовувати тільки у випадках, коли пацієнту немає чого втрачати, бо без лікування швидка смерть неминуха, або, щонайменше, продавали б за рецептом із кількома печатками. Натомість, будь-який уряд має повний доступ до означених спокусливих засобів, і зловживання ними у якості «допінгу» набуло масового характеру. Більше того, подібно до деяких не дуже розумних та відповідальних підлітків, що бавляться з наркотиками та алкоголем, «експерименти» з масованою «підтримкою економіки» за рахунок державних витрат час від часу влаштовують різні країни, особливо ті, які погано вчаться на чужих (а то й власних) помилках. Зокрема, Україна спробувала піти цим шляхом у 1992–93 рр. Про це детальніше йтиметься в Додатках.

держава може мати певний дохід від збільшення грошей в обігу. Але, насправді, і це джерело жорстко обмежене, адже надмірна емісія викликає зростання цін

«Державні» гроші – це наші гроші

Звідки ж у такому разі бере кошти абсолютна більшість усіх сучасних держав, у тому числі українська? Вони утримуються майже повністю за рахунок податків, які громадяни (пересічні люди чи підприємці) добровільно-примусово змушені сплачувати. В Україні податки та соціальні внески складають близько 85% усіх державних надходжень (малюнок 4).

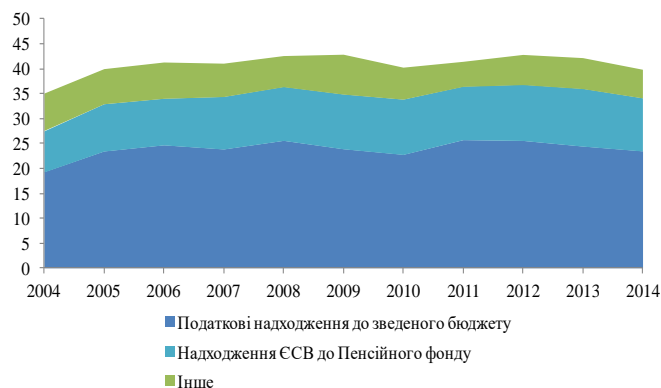
в Україні податки та соціальні внески складають близько 85% усіх державних надходжень

Таке джерело надходжень теж вочевидь обмежене, бо, коли частину заробленого відбирають, то це частково відбиває в людей бажання працювати та ризикувати; а до того ж оподаткування душить бізнес, зменшуючи його можливості інвестувати. Тому будь-яке

підвищення податкового тягаря, особливо понад міру, про яку ми далі поговоримо, пригнічує економічне зростання, і від цього зрештою втрачають навіть ті, кому держава у такий спосіб «допомагала». До того ж, починаючи з певного рівня зростання податкового тиску, він уже не призводить до збільшення надходжень, а тільки заганає економіку в тінь. Водночас підвищення податків відчутно й миттєво б'є по кишенях платників, тому спроби це зробити відкрито викликають спротив, аж до масових протестів, таких як, наприклад, Податковий Майдан.

будь-яке підвищення податкового тягаря, особливо понад міру, про яку ми далі поговоримо, пригнічує економічне зростання

Мал. 4. Джерела державних надходжень, % ВВП

Джерело: Казначейство, ПФ, Держстат.

Таким чином, в цілому, державні витрати обмежені надходженнями, які зазвичай даються дорогою ціною. Чому ж у такому разі державні витрати майже в усьому світі мають тенденцію розбухати, а подекуди стають для економіки взагалі нестерпним тягарем?

в цілому, державні витрати обмежені надходженнями, які зазвичай даються дорогою ціною

Чому роздуваються державні витрати?

Здавалося б, якщо дивитися суто з економічної точки зору, оптимальний розмір державних витрат можна визначити за співвідношенням «ціна–користь». З одного боку, певні речі, які робить держава на наші гроші, є бажаними або навіть необхідними, але, з іншого боку, вони мають свою ціну, переважно у вигляді сплачених податків – і так для кожного виборця. Очевидно, обходитися зовсім без держави навряд чи буде в наших інтересах: хоча деякі економісти-теоретики стверджують, що це найкращий спосіб, але реальні країни, де держави фактично немає (як-от Сомалі) є надто непривабливими місцями для нормального життя. І так само непривабливими були і є нечисленні країни, де держава перерозподіляє геть усе (сьогодні лишилася тільки одна така держава – КНДР). Тож між цими двома крайнощами має бути оптимум; але знайти його важко, особливо зважаючи на низку чинників, які спонукають до роздмухування державних витрат. Фіскальна ілюзія посідає серед них важливе, якщо не чільне, місце. При чому, решта теж пов'язані з ілюзіями, браком елементарних економічних знань чи просто небажанням виборців замислюватися над наслідками виконання тих обіцянок, за які вони голосують.

Фіскальна ілюзія шкодить тим, що сприяє роздмухуванню державних витрат понад оптимальний рівень

Кожен тягне у свій бік, не зважаючи на інших

По-перше, як часто трапляється зі спільними ресурсами, державний бюджет стає жертвою «трагедії спільного»: кожен хоче споживати якомога більше, але не поспішає сам докладатися до збільшення та поновлення

джерела. Але коли так поводитьсь кожний, то зрештою всі опиняються в ситуації рибалок, що своєю жадібністю знищили у ставку всю рибу, і їм усім тепер немає що ловити.

До такого розтринькування особливо спонукає мажоритарна система виборів, за якої кожен депутат зацікавлений «принести гроші» саме у свій округ, саме там створити робочі місця тощо – усе це, звичайно, коштом платників податків; а виборці зацікавлені за такого політика голосувати знову й знову, якщо, звісно, він дотримується обіцянок. Дійсно, важко втриматися від спокуси покращити собі життя чужим коштом, просто поставивши хрестик у бюлетені! Але варто замислитися над тим, що поки Ваш депутат намагається відібрати трохи грошей у жителів інших округів, аби «подбати» про Вас, його колеги роблять те саме: кожен із них потроху відбирає у Вас. Зважаючи на те, що в самому процесі перерозподілу частина коштів втрачається або витрачається на сам процес, Ви, зрештою, отримуєте менше, ніж віддаєте (до того ж, не завжди те, що Вам потрібно, та ще й, мабуть, із «відкатом»). Утім, за умов більш-менш сталої демократичної політичної системи гравці, які представляють різні верстви суспільства і при цьому мають довгострокові інтереси, намагаються між собою домовитися про таку бюджетну політику, яка б не знищувала своїх власних джерел. Але при цьому навіть найрозвиненіші демократії потерпають від невміння жити в межах своїх можливостей і десятиліттями не можуть подолати проблему бюджетного дефіциту.

державний бюджет стає жертвою «трагедії спільного»: кожен хоче споживати якомога більше, але не поспішає сам докладатися до збільшення та поновлення джерела

«З миру по нитці» – собі на Бріоні

По-друге, можливість пограбувати всіх потрошку і за рахунок цього відчутно збагатити себе улюбленого споконвіку приваблює

любителів зібрати «з миру по нитці» собі на костюм від Бріоні. Адже в Україні, наприклад, близько 20 мільйонів працюючих. Якщо з кожного одноразово стягнути по гривні, то навряд чи знайдеться багато охочих за таку дрібницю протестувати, та й організуватися для спільного протесту такої кількості постраждалих непросто. Тим часом, у результаті такої оборудки комусь дістанеться аж 20 мільйонів – за частку з цих грошей можна організувати й кампанію на підтримку ідеї. За таким принципом працюють лобісти галузей та окремих підприємств, отримуючи собі різного роду пільги або дотації за рахунок платників податків. Не будемо вдаватися до дискусії щодо того, чи є принаймні частина з цих пільг та дотацій виправданими, але описаний механізм призводить до викривлення у бік роздування бюджету за рахунок однозначно неефективних витрат.

Перерозподіл через публічні фінанси надає вдалим лобістам можливість пограбувати всіх потрошку і за рахунок цього відчутно збагатити своїх клієнтів

Здорова політична система має нейтралізувати недобросовісний лобізм, бо політик повинен представляти інтереси й тих, хто нездатний організуватися для протесту. Але на заваді стають необізнаність виборців та їхня нездатність чи небажання подивитися правді в очі. Така недбалість чи невігластво обертаються, як це часто буває, матеріальними втратами: адже для того, аби політик зміг представити Ваш інтерес, Ви спочатку маєте цей інтерес сформулювати. А саме, усвідомити, що Ви особисто платите за те, що держава підтримує, та оцінити, чи вважаєте Ви за доцільне саме цей напрямок підтримувати власним коштом.

Такому грабунку допомагає фіскальна ілюзія: коли виборцям здається, що «державні гроші» надходять з якогось стороннього джерела, то вони охоче пристають на аргументи таких лобістів

І саме тут стає на заваді фіскальна ілюзія: коли виборцям здається, що «державні гроші» надходять із якогось стороннього джерела, то вони охоче підтримують тих політиків, які обіцяють їм «підтримку національного виробника», «допомогу» всіх видів, грандіозні капітальні проекти, «створення робочих місць» та дають інші привабливі обіцянки, які неможливо виконати без збільшення видатків бюджету. Зазначимо, що виборці часто підтримують такі витрати навіть попри те, що насправді вони особисто при цьому тільки втрачають. Пересічні громадяни навіть не замислюються щодо своїх уподобань, вони погоджуються з власного невігластва – адже це, буцімто, «державні» гроші, їх не шкода!

Ціна ілюзії

Ми з Вами платимо чималу ціну за таке поблажливе ставлення наших співгромадян до державних видатків. Адже вражені фіскальною ілюзією виборці схильні толерувати і навіть підтримувати розширення бюджету далеко за межі необхідного – а це не тільки зменшує наш із Вами добробут, але й шкодить економіці, а, отже, – майбутньому добробуту: зайві 10% перерозподілу через бюджет «з'їдають» близько одного відсотка щорічного зростання². Здається, небагато – але за десятиліття зростання, наприклад, у середньому на 3% річних, країна стає на третину багатшою; а якщо це було б 4%, то добробут зріс би вже у півтора рази. Тож навіть той, хто виграв від збільшення перерозподілу – виграв тільки тимчасово: сьогодні та на пару років уперед; а потім і він починає втрачати порівняно з тим, що було б без такого збільшення.

² Особливо в країнах із поганими державними інституціями, де, як і в Україні, є проблеми, зокрема, із забезпеченням контрактів, свавіллям чиновників, корупцією тощо.

*зайві 10% перерозподілу через бюджет
«з'їдають» близько одного відсотка
щорічного зростання*

Отже, в наших спільних інтересах здолати цю ілюзію. Але це не так просто, бо, як і інші подібні уявлення, вона підтримується, як властивостями людського сприйняття, так і цілком «конкретними» інтересами тих, хто на ній нагріває руки.

Чому ж ілюзія досі жива?

На рівні людського сприйняття «фіскальну ілюзію» підтримує проста необізнаність. Результати державних витрат є доволі наочними, їх можна «потримати в руках», у той час як джерела надходжень, що необхідні для покриття цих витрат, залишаються за лаштунками. Пригадаємо приклад із Вступу: річка тече, і люди, що беруть із неї воду, не дуже замислюються про те, звідки ця вода береться: «З річки, звісно!». Але ми з Вами ще зі школи знаємо, що насправді води на Землі не більше і не менше, просто до великого потоку вона збирається із крапельок дощів. Утім, ілюзію підтримує той факт, що річка – видима, наочна; можна дослідити навіть звідки беруть початок струмки, що її підживлюють. Про те ж, як дощова вода ці струмки породжує, можна часто тільки здогадуватися, а процес утворення хмар внаслідок випаровування води взагалі неможливо побачити наочно. Так само важко буває простежити походження грошей на «державну допомогу», «створення державою» робочих місць тощо – тож виникає спокуса уявляти, що вони беруться «з бюджету», ну просто, як вода з річки.

*результати державних витрат є доволі
наочними, їх можна «потримати в руках», у
той час як джерела надходжень, що
необхідні для покриття цих витрат,
залишаються за лаштунками*

Утім, чому ж ілюзію щодо води, яка нібито походить із річки, спростовують у школі; а аналогічну, але більш шкідливу фіскальну ілюзію – ні? Проблема в тому, що ця ілюзія, як це часто буває, тільки однією стороною спирається на архаїчні уявлення та необізнаність. З іншого боку її підпирають цілком сучасні інтереси тих, хто наживається нашим із Вами коштом за рахунок такої необізнаності та наївності значної частини людей.

«Фіскальна ілюзія» створює умови для безконтрольності державних витрат

Будь-яка «допомога» від держави – це, власне, допомога одних громадян чи підприємств іншим: держава виступає тут тільки «посередником», який бере собі певний (і чималий) відсоток на власне утримання. Але при цьому, на відміну від ринкових посередників, про яких ішлося у [частині 3: «Матеріальне виробництво – первинне?»](#) цієї серії публікацій, держава не питає у платників податків, чи подобається їм обраний нею спосіб витрачання їхніх грошей. Більше того, первісні держави насамперед утворювалися як інструменти для систематизованого грабунку, рекету підданих – про це йтиметься в одному з наступних випусків. Відносно нещодавно, з часів англійської революції 17 сторіччя, громадянам подекуди вдалося нав'язати державі принцип «жодних податків без представництва», аби вони могли хоча б у непрямий спосіб розпоряджатися власними грошима, зібраними з них державою. Цей принцип докорінно змінив сутність самих держав, змусивши їх зрештою служити своїм громадянам, – але тільки там, де ці громадяни, по-перше, активно (аж до збройних повстань та революцій) відстоювали свої права; і, по-друге, там і тією мірою, де вони розуміли свої справжні інтереси. Запекла боротьба за контроль громадян над державою триває, і Україна є зараз однією з найгарячіших точок.

Варто наголосити, що у цій боротьбі громадянам протистоїть не тільки очевидний інтерес можновладців – зібрати якомога більше та розподілити не без користі для самих себе (на підтримку «дружнього» бізнесу або на підкуп виборців, а то й просто до власної кишені), – але й власна необізнаність. Адже допоки в уявленні пересічних людей держава має магічний «ріг достатку», доти не викликає особливого обурення ситуація, коли до нього припадає і живиться з нього черговий паразит: мовляв, «це ж не мої кошти, тому нехай турбуються ті, кого це стосується – а моя хата з краю». І найбільше, що обурює носія таких поглядів, то це коли він особисто з того «рогу достатку» нічого не отримує або отримує замало, а інші – більше. Відповідно і мріє він здебільшого про те, як би й самому припасти до чудесного джерела або хоча б дітей поближче до нього влаштувати.

Допоки в уявленні пересічних людей держава має магічний «ріг достатку», доти не викликає особливого обурення ситуація, коли до нього припадає і живиться з нього черговий паразит, відповідно громадяни не поспішають контролювати та обмежувати державні видатки

Звичайно, таких уражених ілюзією людей не тільки не вдається долучити до повсякденного контролю за тим, як витрачаються податки (або до відповідних акцій громадянської непокори, коли викриваються зловживання), але й голосувати вони схильні за тих, хто обіцяє чергові збільшення видатків. А такі політики, приходячи до влади, зацікавлені підтримувати ілюзію «безкоштовності» державної підтримки і використовують для цього гроші (відібрані у нас із Вами) та державні важелі, якими їх наділили виборці. Також можновладці часто намагаються зробити так, аби громадяни-виборці не розуміли, що саме вони зрештою оплачують майже всі державні видатки: податки нібито сплачує бізнес; вартість боргів та грошової емісії для пересічної людини взагалі не

очевидна. З іншого боку, ті, хто контролює використання коштів, намагається обставляти все таким чином, аби легше було приховати крадіжки або «відкати». Тому процес збирання та витрачання грошей державою є часто заплутаним та непрозорим.

Хто, навіщо і як підтримує ілюзію, та що ми їм можемо протиставити?

Наприклад, описані вище лобісти кровно зацікавлені в тому, щоб виборці не усвідомлювали повною мірою, що вони є платниками податків – тобто «підтримка вітчизняного виробника», на яку вони благословили політиків, буде насправді виконуватися не «за рахунок держави», а їхнім, виборців, власним коштом. Для цього галузеві лобісти та інші любителі поживитися чужим коштом навмисне задурюють людям голови, а також застосовують інші «трюки». Зокрема, державні витрати на користь наближених до влади «бізнесменів» (олігархів) та певних привілейованих груп, важливих з точки зору політичної підтримки, намагаються приховати під виглядом «соціальних», аби зробити їх більш прийнятними для суспільства. Так само приховується і власне процес оподаткування: у 18 сторіччі видатний прихильник активної ролі держави, французький міністр фінансів Кольбер казав, що «збирання податків – це мистецтво скубити гуся в такий спосіб, аби отримати максимум пір'я з мінімумом вереску». Як це працює, можна побачити на прикладі ПДВ – податку, який вперше застосували співвітчизники того самого Кольбера кілька століть потому: абсолютна більшість споживачів взагалі не розуміє, що при кожній покупці саме вони сплачують цей податок (детальніше див. [Цікаві факти про ПДВ](#)). Це, звичайно, дуже допомагає наповнювати бюджет; натомість не стимулює пересічного платника податків захищати свої права, зокрема свідомо обирати оптимальний, із його точки зору, рівень державного перерозподілу.

любителі поживитися чужим коштом за допомогою держави навмисне задурюють людям голови, а також застосовують інші «трюки», але вдячне завдання свідомих громадян – платників податків та виборців – розібратися в цій плутанині

Відповідно непросте, але вдячне завдання свідомих громадян – платників податків та виборців – розібратися в цій плутанині. Для того, аби допомогти в цьому на рівні простих цифр, ми створили та підтримуємо проект [«Ціна держави»](#), де Ви можете пересвідчитися в тому, скільки податків насправді надходить від Вас до бюджету.

Мал. 5. Рахунок від держави – 2015 рік

УКРАЇНА -- 2015 РІК РАХУНОК ВІД ДЕРЖАВИ	
Пенсії	20 861,75
Освіта	2 710,66
Відсотки за запозиченнями	1 984,76
Підтримка економіки	1 834,51
Соціальний захист	1 748,22
Медицина	1 543,32
Правоохоронні органи	1 284,05
Збройні сили	1 145,71
Чинівницький апарат	844,36
Комунальне господарство	462,03
Культура та спорт	408,37
Охорона довкілля	160,90
СУМА	34 988,64

Сплачено: у вигляді податків.
Дякуємо, що користуєтесь
послугами держави!

CASE Україна
Ціна держави

Джерело: Ціна держави.

Багато кого просто шокує той незаперечний факт, що пересічна людина, яка живе на зарплату, сплачує загалом більше, ніж отримує «на руки». Але простий «рахунок від держави» (малюнок 5), який Ви можете отримати на сайті

за наведеним вище посиланням, не розкриває всіх нюансів та хитрощів, до яких вдаються любителі жити нашим із вами коштом. У цьому звіті ми намагатимемося розкрити принаймні деякі із цих трюків, аби Ви могли з'ясувати для себе прості й не дуже прості речі й пояснити їх іншим.

Що робить держава нашим коштом?

Чи дійсно держава «допомагає бідним»?

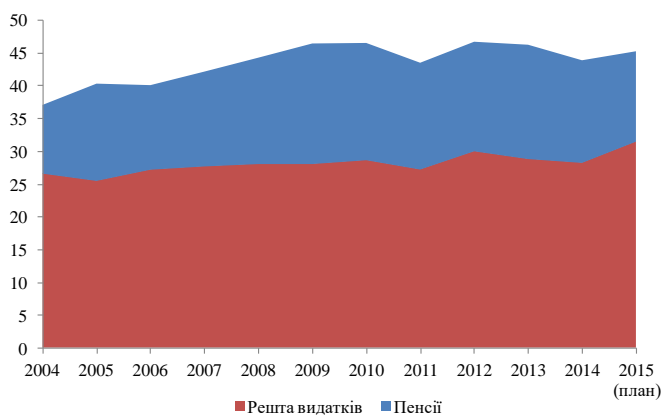
Зазвичай, виправдовуючи підвищення податків (або драконівські методи адміністрування), урядовці часто посилаються на те, що, мовляв, «це ж на утримання німецьких, на медицину та освіту, на дороги та армію... В нас же бюджет – соціально спрямований!». Але, якщо трохи замислитися, то яким ще може і має бути бюджет держави, як не «соціально спрямованим», якщо ця держава дійсно служить суспільству? І такими насправді є всі бюджети розвинених країн: держава здебільшого або допомагає тим, хто сам не в змозі себе забезпечити, чи потрапив у тимчасову скруту; або будує інфраструктуру загального користування (ті ж дороги), чи створює інші блага, за які важко чи неможливо взяти оплату з кожного окремого користувача (детальніше див. [Інвестиції за рахунок бюджету: що це таке?](#)). Це, власне, те, чим вона й має займатися. Але, нагадаємо, що насправді держави історично утворювалися з геть іншою метою: систематично збирати данину з підлеглих та витратити її на війни й розкоші можновладців. Подекуди громадяни змусили уряди спрямовувати ці надходження на інші цілі, але можновладці – надто там, де їх недостатньо контролюють – добре навчилися мімікрувати. От і бюджет нашої країни за «соціальними витратами» приховує багато чого. Ось лише декілька фактів.

Бюджет держави, яка дійсно служить суспільству, може і має бути «соціально спрямованим». Але насправді держави історично утворювалися з метою систематично збирати данину з підлеглих та витратити її на війни й розкоші можновладців

Чи є пенсії та субсидії суто «соціальними видатками»?

Шалена частина податків, які ми сплачуємо, витрачається на виплату пенсій (малюнок 6). Але при цьому далеко не всі з них можна назвати «соціальними». Власне кажучи, пенсія і не має бути соціальною допомогою: за нормальних умов людина відкладає собі на старість у тій чи іншій формі, аби потім не бідувати і не сідати на шию дітям. Тому ніхто не вважає утриманцями суспільства пенсіонерів із розвинених країн, які можуть собі дозволити непогано жити, подорожувати, лікуватися та навіть займатися благодійністю.

Мал. 6. Структура державних видатків, % ВВП

Джерело: Казначейство, ПФ, Держстат.

На жаль, в Україні склалося так, що абсолютна більшість пенсій ледь дотягує до прожиткового мінімуму і то не завжди. Втім, багато колишніх чиновників, суддів тощо з того самого Пенсійного Фонду отримує доволі пристойні

або навіть великі пенсії, яким і в розвинених країнах міг би позаздрити пересічний пенсіонер (малюнок 7). Наприклад, 2013 року пенсії декого із суддів, при чому навіть не вищих судових інстанцій, перевищували в перерахунку 2 тис. євро³. За останній рік на цьому напрямку зроблено певні кроки, але і досі нашим з Вами коштом нараховуються чималі пенсії, наприклад, видатним діячам режиму Януковича.

Мал. 7. Середній розмір пенсій за січень 2015 року, грн

Треба зазначити, що само по собі існування таких пенсій подекуди може бути виправданим. Їх отримують або ті, хто дійсно заробляв високу офіційну зарплату, або колишні державні службовці, військові, та деякі інші категорії працівників бюджетної сфери. Для них висока пенсія – це відкладена винагорода за сумлінну працю протягом життя, своєрідний «бонус». Така система винагороди випробувана досвідом багатьох країн. Сама по собі вона має сенс, адже тоді людина отримує стимул чесно працювати до самого кінця саме на державній службі і не піддаватися спокусам. Але це вочевидь не соціальні видатки!

³ <http://news.finance.ua/ua/news/~/312452>

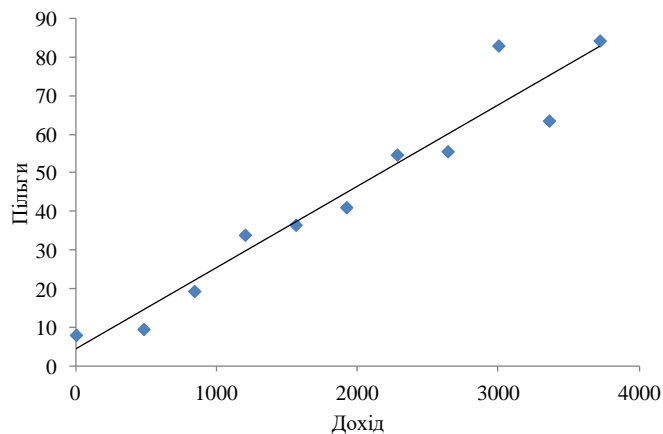
Високі пенсії певних категорій держслужбовців – це відкладена винагорода за сумлінну працю протягом життя, своєрідний «бонус», але не соціальні видатки

«Соціальними» називають також субсидії: на енергію (опалення, газ, електрику), пасажирські залізничні перевезення, громадський транспорт у містах, до недавнього часу субсидії на оплату за користування стаціонарними телефонами тощо. І хоча не всі ці субсидії платяться напряму з бюджету – деякі (як-от на залізничні перевезення) надають державні підприємства за «власний» рахунок – у кінцевому підсумку всі вони, прямо чи опосередковано, оплачуються нашим із Вами коштом. Адже внаслідок виплати

субсидіями, прямо чи опосередковано, користуються всі, навіть найбагатші, споживачі

цих субсидій державні підприємства отримують дотації або не приносять прибутку, який міг би піти на часткове заміщення податків. При цьому субсидіями, прямо чи опосередковано, користуються всі, навіть найбагатші, споживачі (малюнок 8).

Мал. 8. Залежність між доходом та пільгами в Україні

У чому хибність субсидій на газ та опалення?

Добре відомо, що в Україні населення отримує газ за пільговими цінами, які, наприклад, восени 2014 р. були майже всемеро меншими за комерційні. Зазначимо, що навіть якщо йдеться про газ «власного видобутку», який обходиться дешевше за імпортований, то і тоді ми з Вами як платники податків від того втрачаємо. Адже цей газ, з одного боку, теж не настільки дешевий, а, з іншого, – справедливо мав би бути додатковим джерелом надходжень до бюджету. Якби його можна було продати за комерційною ціною, отримавши прибуток, то цей прибуток можна було б використати замість частини податків, і в такий спосіб заощадити наші з Вами гроші. Отже, **ми своїми податками через посередництво держави підтримуємо тих співгромадян, які використовують газ насамперед для опалення** (бо для приготування їжі його потрібно дуже мало). Але чи є така підтримка доцільною, та чи дійсно вона відіграє роль соціальної допомоги?

Для прикладу візьмемо бідну людину в сільській місцевості, що має хату з газовим опаленням. Використовуючи такий штучно здешевлений газ, вона дійсно чимало заощаджує: станом на осінь 2014 р. за обігрів будинку у 80 кв.м. доводилося сплачувати всього лише 1400 грн⁴ на рік, при цьому держава фактично доплачувала майже 8 тис. грн. Утім, можливо, таку суму і варто було б віддати на допомогу бідній родині, аби вона не мерзла? Але насправді це чи не найгірший спосіб допомогти, оскільки така субсидія, по-перше, спотворює економічні стимули – а, отже, спонукає до економічно неефективних рішень; по-друге, вона є соціально несправедливою.

⁴ Тут та надалі – на основі розрахунків Олександра та Дмитра Волкових, яким автор щиро вдячний за допомогу.

З одного боку, газ – далеко не найдешевше джерело енергії для опалення. Проте переходить на інші види палива за наявності такої субсидії економічно не вигідно, адже, наприклад, пелети, що виготовляються з відходів деревини (а, отже, є відновлюваним ресурсом) коштували б власникові хати більше 4.3 тис. грн на рік – а це більш ніж утричі дорожче за ту ціну, що він платив за газ! Водночас, якби рішення приймалося на підставі справжньої, ринкової ціни, то пелети виявилися б більш ніж удвічі дешевшими, отже хазяїн, що вмів рахувати, радше використовував би їх. І навіть якщо після цього й запроваджувати якісь субсидії на опалення, то й тоді платники податків могли б заощадити 5 із тих 8 тис., які вони витрачають, при тому, що бідна родина ще й виграла б! Але цього не відбудеться, доки держава нашим коштом субсидуватиме саме газ. Так само, як не вигідним залишається і утеплення, яке є альтернативним – а у випадку багатоквартирних будинків взагалі єдино можливим – способом економії.

Субсидування (штучне здешевлення) газу стимулює споживати саме його, попри наявність насправді дешевшого іншого палива

З іншого боку, субсидованим газом опалюється не тільки житло бідних, а й усі оселі, і це призводить до кричущої несправедливості. Скажімо, поруч збудував собі дім площею 250 кв.м. уже небідний представник середнього класу. Йому здешевлений газ дозволяв заощадити більше 21 тис. грн – тож ми з Вами йому в такий спосіб допомагали майже втричі більше, ніж бідному хазяїну! Точніше він, швидше за все, сам собі «допомагав», бо, отримуючи пристойний дохід, сплачував чималі податки – виходить, що держава забирає в нього гроші задля того, аби повернути їх як субсидію. Може краще б він їх витратив сам, наприклад, на утеплення? Більше того, уявімо, що навпроти стоїть багатомільйонний маєток площею 1500 кв.м. – його власника ми з Вами дотували аж на 63 000 грн щороку, майже увосьмеро більше за бідну людину (і це не заважаючи на спеціальний підвищувальний коефіцієнт для великих споживачів)! Не кажучи вже про те, що гроші на свій маєток він, цілком можливо, «заробив», перепродаючи той самий дешевий газ за комерційними цінами. То хіба ж варто ці витрати відносити до «соціальних»?

Що більше будинок, то більше отримує його власник у якості субсидії на газ

Куди ще йдуть видатки?

Така сама ситуація і з власне соціальними видатками: тільки близько чверті з них потрапляє до дійсно нужденних. При цьому останні отримують навіть не прожитковий мінімум, а ще менший «гарантований». Оскільки на такі гроші прожити неможливо, то соціальна допомога не виконує своєї справжньої ролі, до того ж вона доходить далеко не до всіх, хто має її отримувати. Натомість лівова частка видатків по цій статті потрапляє відносно забезпеченим людям, як наприклад виплати у зв'язку з народженням дитини або пільги й виплати ветеранам чорнобильської катастрофи та учасникам бойових дій. Такі видатки та пільги теж подекуди можуть бути виправданими, як у наведених прикладах щодо пенсій – суспільство ж дійсно має

винагороджувати тих, хто ризикував та жертвував життям і здоров'ям заради спільних інтересів! – але це знову-таки не «соціальні» витрати.

Тільки близько чверті з соціальних видатків українського бюджету потрапляє до дійсно нужденних

Нарешті, частина таких, нібито «соціальних», видатків просто розкрадається. І частково саме в цьому причина згаданих вище казусів: адже справжньою соціальною допомогою теж можна зловживати, але хіба що на низовому рівні. Такі дрібниці не цікавлять тих, хто приймає рішення. А ось, наприклад, на перепродажі субсидованого дешевого газу, нібито спожитого населенням, за комерційною ціною можна робити (слово «заробляти» тут не доречне!)

мільярди. Тільки одна за заявою уряду вже розвінчана та закрита «схема» дозволяла щорічно красти близько півмільярда доларів⁵! Так само можна «рубати бабло» на закупівлях товарів та послуг, якими держава має забезпечувати на безоплатній або пільговій основі людей з особливими потребами, хронічно хворих та інші подібні категорії населення⁶.

Утім, чималі кошти з бюджету виділяються на геть не соціальні цілі (малюнок 9). Скажімо, пересічний працівник із середньою зарплатою у 2015 році був змушений «підтримати» економіку приблизно на 1800 грн. Ми не будемо тут обговорювати питання доцільності таких видатків, а також пільг, якими користуються певні підприємства та галузі економіки: по-перше, це не є темою цього звіту, а, по-друге, в цій серії ми обіцяли не торкатися суперечливих питань – це саме одне з них. Але рішення щодо виділення цих коштів приймають наші з Вами обранці, депутати, тому ці рішення залежать від нашої з Вами позиції та волі. При цьому, простий і незаперечний факт полягає в тому, що зазначені видатки фінансує не якась абстрактна «держава»: це робимо здебільшого ми з Вами; і ці видатки далеко не завжди спрямовані на допомогу непрацевдатним та на інші соціальні потреби. І нам із Вами вирішувати, чи вважаємо ми за потрібне виділяти зі свого власного доходу кошти, наприклад, на підтримку галузі тваринництва (250 млн грн у 2015 році) чи добудову шахти №10 «Нововолинська» (200 млн грн у 2015 році). Коли ж ми з Вами своє рішення свідомо прийняли, залишається тільки проголосувати за того з кандидатів, хто поділяє нашу позицію. Позицію, яку ми обрали свідомо

5

http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/56002/Ur_ad_likviduvav_tinovu_skhemu_za_jakoju_gazovyky

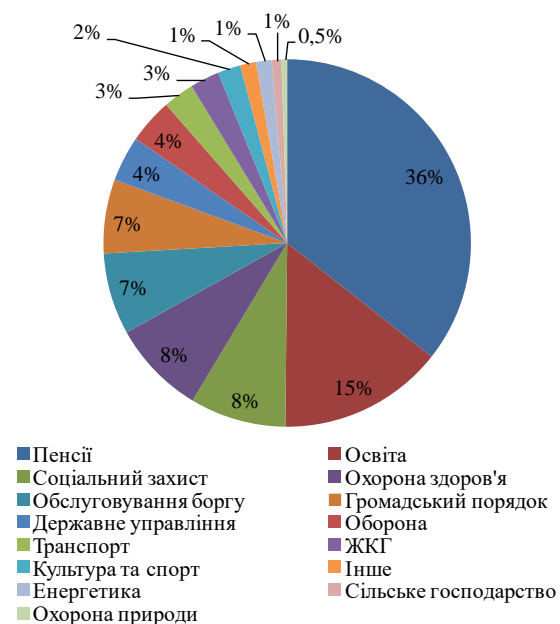
⁶ Багато прикладів такого роду є у журналістських розслідуваннях, на кшталт

<http://nashigroshi.org/2014/11/10/lazoryshyntsyu-mozno-vse/>

та відповідально – адже вона стосується наших особистих витрат.

На так звану «економічну діяльність» держави теж витрачаються наші з Вами кошти – варто перевіряти доцільність таких витрат

Мал. 9. Структура державних видатків у 2014 році

Джерело: Казначейство.

Чи збагачують нас «робочі місця» від держави?

Агітуючи громадськість та депутатів підтримати той чи інший проект із витрачання грошей платників податків, зацікавлені особи часто наводять здавалося б «залізний» аргумент: «це ж створить додаткові робочі місця!». При цьому кажуть, що такі витрати, мовляв, ще й збагатять решту людей, бо «ті робітники витратять свою зарплату на товари та

послуги, які виробляєте ви, а, отже, вам ці гроші повернуться». Але чи це не лукавство?

Дійсно, якби саме так і було, то чому б нам тоді не віддати все зароблене у вигляді податків на «створення робочих місць», і завдяки цьому не розбагатіти? Навіть якщо врахувати, що з «повернутого» так само доведеться сплатити податки – але й вони «повернуться», принаймні частково, і так далі... Зрештою, якщо дослухатися до наведених аргументів і логічно їх продовжити, то виходить, що віддавши гроші на те, аби хтось робив щось, бодай і непотрібне, ми нібито збагачуємося. Ну, або принаймні отримуємо послуги держави задарма. Це очевидна нісенітниця, але в чому ж помилка?

Чи можна «заробити» на кругообігу грошей?

Насправді, мається на увазі просто звичайний кругообіг грошей в економіці: кожного разу, коли ми щось купуємо, це зрештою йде на оплату чиеїсь праці, а, отже, частка наших грошей «повертається» – але (і це важливо!) через деякий час. Від того, що держава забирає гроші в одних та передає іншим, сукупний попит не збільшується⁷; він тільки перерозподіляється. Жодного дива в цьому немає, і держава у цьому питанні аж нічим не краща за приватний сектор. Навіть швидше

⁷ Коли гроші перерозподіляються від багатих до бідних, то це призводить до певного зменшення заощаджень (і, відповідно, збільшення попиту на споживчі товари) – бо багаті, на загал, схильні заощаджувати більше. Утім, якщо подивитися ширше, то заощадження теж, зрештою, конвертуються у попит, якщо вони не зводяться до простого зберігання грошей або непродуктивного їх вкладення, наприклад у предмети антикваріату. Коли ж людина вкладає свої заощадження у фінансові інститути (такі як банки, інвестиційні та пенсійні фонди, страхові компанії, кредитні спілки) або інструменти (такі як акції, облігації, сертифікати), то вони продовжують працювати на економіку. Наприклад, за рахунок грошей, покладених на банківський депозит, хтось отримує кредит і витрачає його на певні товари – споживчі чи інвестиційні.

гірша, бо, як ми бачили у [Частині 2 «Обмін та багатство»](#), добровільний обмін збагачує, але не тому, що хтось отримує гроші на зарплату, а тому, що створює своєю працею дещо корисне (ринок до певної міри гарантує, що це саме так).

від того, що держава забирає гроші в одних та передає іншим, сукупний попит не збільшується; він тільки перерозподіляється

А от у випадку податків, тобто насильницького перерозподілу, далеко не факт, що гроші йдуть на те, що не обов'язково саме нам, але хоча б комусь потрібно. Окрім, звісно ж, безпосередньо зайнятих на штучно створених робочих місцях, а також політиків, яким ці люди будуть вдячні. Сукупний попит збільшується (а, відтак, безробіття може зменшитися) тільки тоді, коли держава витрачає запозичені або надруковані (емітовані) гроші, як про це йдеться в Додатку 1.

сукупний попит збільшується (а, відтак, безробіття може зменшитися) тільки тоді, коли держава витрачає запозичені або надруковані (емітовані) гроші

Водночас, у будь-якого способу використання тих чи інших ресурсів – у цьому разі наших грошей, сплачених у вигляді податків – зазвичай є альтернатива, найчастіше не одна. Зокрема, якби держава не стягнула з нас податки, ми могли б витратити ті самі гроші на купівлю потрібних нам товарів та послуг. Якщо у нас ці гроші забрали, то тепер товари купуватимуть інші люди, ті, кому держава наші гроші віддала, тож для виробників товарів нічого не змінилося. От тільки нам стало гірше, бо ми вже ці товари та послуги не купимо, тобто житимемо бідніше. Отже, про жодне «взаємне збагачення» просто за рахунок створення робочих місць не йдеться доти, доки ці робочі місця фінансуються

безпосередньо коштом платників податків⁸. Також відкритим залишається питання, які оплачені в такий спосіб послуги можна було б організувати без залучення держави – тобто за рахунок оплати безпосередньо споживачами. Але це, знову-таки, складні та суперечливі питання, які виходять за межі елементарних речей, на яких ми домовилися зосередитися. На практиці вони мають вирішуватися в ході суспільної дискусії щодо доцільності тих чи інших витрат. Проте, коли їхня корисність для громади доведена, аргумент щодо «робочих місць» просто зайвий. Насправді, до нього здебільшого вдаються, коли не виходить обґрунтувати необхідність бюджетних витрат або пільг користю від їхніх результатів.

Коли держава відбирає гроші у нас, аби оплатити працю інших, то це просто означає, що хтось замість нас купуватиме товари та послуги на ту саму суму

Але зважаючи усі «за» й «проти», треба мати на увазі, що коли держава наймає когось нашим коштом робити бодай щось, аби тільки «створити робочі місця», то ми втрачаємо не тільки те, що безпосередньо сплатили у вигляді податків. Адже нагадаємо: підвищення податкового тиску пригнічує економіку. З одного боку, це означає, що вона зростає повільніше, отже, і наш із Вами добробут збільшується меншими темпами. З іншого боку, насправді це не допомагає долати безробіття: як пояснено в Додатку 2 «Звідки береться безробіття?», часто політики вдаються до «створення робочих місць» замість удосконалення ділового клімату; а необхідне

⁸ Про інші випадки, коли такими джерелами виступають запозичення чи грошова емісія, див. Додатки. Але тоді результат, як ми побачимо, пов'язаний насамперед із джерелом фінансування, в той час як спосіб застосування додаткових грошей, які штучно вливаються в економіку, відіграє другорядну роль.

для цього підвищення податків ще більше пригнічує бізнес.

підвищення податкового тиску пригнічує економіку

Тому насправді виявляється, що на практиці урядові програми, спрямовані на «створення робочих місць» коштом бюджету, як правило, неефективні. Наприклад Нобелівський лауреат з економіки, один із найвидатніших економістів 20 сторіччя, Мілтон Фрідман колись підрахував, що гучно розрекламована американська урядова програма зі створення робочих місць, яка мала надати роботу 40 000 безробітних у 1984 році, насправді призвела до втрати загалом близько ста тисяч робочих місць. А дослідники МВФ встановили, що в країнах середнього рівня розвитку (до яких належить і Україна) в цілому спостерігається повне заміщення: скільки робочих місць створює держава, стільки ж втрачається у приватному секторі⁹. І прикладів таких досліджень є доволі багато

дослідники МВФ встановили, що в країнах середнього рівня розвитку (до яких належить і Україна) в цілому спостерігається повне заміщення: скільки робочих місць створює держава, стільки ж втрачається у приватному секторі

⁹ Behar, Alberto and Junghwan Mok. Does Public-Sector Employment Fully Crowd Out Private-Sector Employment? IMF Working Paper WP/13/146, June 2013.

Що насправді відбувається, коли «держава створює робочі місця»

Для того, аби наочніше уявити собі, що відбувається в економіці, коли держава створює робочі місця коштом платників податків, візьмо для прикладу невеличке село, де двісті людей мають роботу, а один мешканець – ні. Аж раптом жителі обрали собі мера під обіцянку боротися з безробіттям. Мер звернув увагу односельців, що на вулицях забагато сміття, тому запропонував ввести місцевий податок і найняти безробітного для прибирання вулиць. Тобто, «створити робоче місце коштом громади». Якби у громади був «ріг достатку», то лапки були б зайві: вона взяла б з того «рогу» скільки потрібно та й найняла безробітного прибирати вулиці. Але насправді, аби платити прибиральнику хоча б дві тисячі, треба збирати з кожного по десять гривень щомісяця.¹¹ Отже, кількість вільних коштів у кожного із селян зменшиться на десять гривень, відповідно виникає необхідність на чомусь їх заощадити. Тож усі разом вони, як неважко порахувати, зможуть витратити на придбання товарів та послуг в односельців загалом на дві тисячі гривень менше – тобто на стільки ж, скільки «повертає» на ринок прибиральник. Фактично мешканці замість якихось інших товарів чи послуг у такий спосіб через посередництво держави купили собі «суспільне благо» – чисті вулиці – за яке важко, якщо взагалі можливо, стягнути плату в момент його споживання. Якщо це – саме те, чого вони прагнули, то й добре: отримали користь, а при цьому заодно ще й дали заробити односельцю. Але добробут кожного з них від цього збільшився рівно настільки, наскільки він чи вона цінує чистоту на вулицях більше за інші товари чи послуги, від яких довелося відмовитися в результаті введення податку.

Як держава може зарадити безробіттю?

Якщо держава вдало витрачає наші кошти на те (і тільки на те), що ніхто, окрім уряду, зробити не може чи не хоче,¹⁰ то це, на думку переважної більшості економістів, дійсно здатне сприяти зайнятості. Адже, наприклад, побудована на правильному місці дорога допомагає бізнесу створити тисячі робочих місць, кожне з яких приносить користь: у віддаленому селі будують завод, з іншого села стає вигідним вивозити врожай яблук, мешканці третього села отримують можливість регулярно їздити до міста на роботу... Не кажучи вже про придорожні

кафе, автозаправки та автосервіси. Саме в такий спосіб дійсно знижується безробіття. Або інший, на жаль, актуальний приклад: поганий захист прав власності, особливо відкрите насильство – бандитизм, а надто вторгнення чужої армії – як ніщо інше масово знищує робочі місця. Тож справжні, добросовісні, «силовики», які боронять правопорядок та безпеку; або, скажімо, судді, які насправді захищають законні права громадян і встановлюють справедливість – усі вони теж створюють або бережуть робочі місця, хоча й непрямо. Але це не має жодного стосунку до штучного створення робочих місць просто заради того, аби «дати людям роботу»,

¹⁰ За цим простим формулюванням насправді криється величезне поле для економічних дебатів, адже визначення оптимальної ролі держави в економіці – одна з ключових проблем. Підходи до неї різняться від повного заперечення необхідності у державі як такої до абсолютизації держави. Перша з цих крайніх позицій не зустрічалася на практиці, і, можливо, з поважних причин не може бути реалізована в сучасному світі; друга – показала себе економічно провальною і нежиттєздатною на прикладі комуністичних країн (на сьогодні – тільки КНДР і частково Куба). Оптимальне рішення, вочевидь, десь між ними.

¹¹ Насправді, з урахуванням непродуктивних витрат на власне збір податку, облік та звітність, нагляд за роботою тощо, збирати доведеться більше – але сам процес «забезпечити роботою» ще й податківців, працівників казначейства, банків та місцевої адміністрації; і навіть хабарі, сплачені під час усіх цих дій, на макроекономічному рівні не змінюють картини. Тому заради простоти будемо вважати, що прибиральник поєднує всі ці посади.

не зважаючи на її справжню корисність та продуктивність. Говорячи мовою економіки, роль держави – створювати суспільні блага, а не робочі місця.

*роль держави – створювати суспільні блага,
а не робочі місця*

Водночас деякі з «робочих місць, створених державою», не тільки не роблять наше життя кращим, а навпаки, шкідливі, зокрема сприяють збільшенню безробіття. Скажімо, ті самі «силовики», або працівники контрольних органів можуть приносити користь, але тільки коли вони працюють суворо в межах закону, під ретельним контролем суспільства; а закон при цьому є справедливий (у розумінні конкретного народу), добре прописаний, недвозначний та зрозумілий. В іншому разі представник держави отримує особисту владу, бо може карати і милувати на власний розсуд – стає «начальником» для пересічних громадян. І чим більше штучних перешкод такий «начальник» їм може зробити, тим сильніша його влада! Тож, працюючи на своєму робочому місці (нагадаємо, створеному коштом платників податків за рахунок такого самого робочого місця десь в іншому секторі), такий «працівник» насправді перешкоджає іншим робити свою справу, отже, знищує робочі місця.

*Надмірне втручання держави пригнічує
підприємництво, залишаючи працівників без
роботи*

Зазначимо, що, як і у випадку, коли держава «створює робочі місця», протилежний процес скорочення зайвих та шкідливих функцій держави заради економії коштів та поживлення ділової активності теж на перший погляд здається не таким, як є насправді. Ми з вами бачимо десятки тисяч звільнених працівників

контролюючих та правоохоронних органів (тим більше, що вони можуть голосно опиратися своєму скороченню, благо грошей та засобів впливу у них вистачає). Натомість сотні тисяч людей, які завдяки дерегуляції отримали роботу, і мільйони, які виграли за рахунок вищих зарплат та кращої якості й доступності товарів та послуг – помітні тільки в показниках державної статистики. Наприклад, Грузія в процесі дерегуляції рішуче скоротила державний апарат і зрештою отримала видатний економічний та соціальний прогрес, який включав, у тому числі, збільшення зайнятості одночасно з різким зростанням зарплат. Тільки з МВС Грузії було звільнено 15 тис. співробітників за один день, а протягом двох років із держапарату звільнили 75 з 85 тис. людей. Це дало змогу збільшити зарплату в поліції, а згодом і в усьому держапараті в 15–40 разів за роки реформ.

*При цьому більше уваги привертають
очевидні наслідки – безробітні працівники
контрольних та правоохоронних органів, а
ось збережені та створені завдяки їхньому
звільненню нові робочі місця залишаються
поза увагою*

Як один «начальник» позбавляє роботи багатьох людей

«Начальник», що наділений владою застосовувати закон на власний розсуд, може тією владою просто тішитися, знущаючись із людей, може вимагати від них хабарі, може змушувати їх, наприклад, вступати до лав певної партії... А може ще набагато гірше: завдяки всьому перерахованому, використовуючи особисту владу, просувати закони та інші нормативно-правові акти, які закріплюють цю владу. А це – ще більш суворі або неоднозначні закони, ще краще придатні для вибіркового застосування і штатні розклади тих самих контролюючих та «правоохоронних» органів, і багато чого іншого, що разом утворює несприятливе середовище для бізнесу. В результаті, шкода, яку приносить такий «начальник», набагато перевищує його власні корупційні доходи: адже для того, аби отримати, умовно кажучи, копійку, йому чи їй треба не дати іншим заробити гривню! Як черв'як у яблуці: з'їдає зовсім небагато, але через це знищує весь плід. Тож **скорочуючи таке «робоче місце» в процесі дерегуляції та адмінреформи, держава насправді сприяє створенню багатьох інших, причому продуктивних.** Звичайно, якщо скорочувати таких держслужбовців разом із відповідними функціями, бо в іншому разі щонайбільше можна заощадити на прямих витратах, а всю описану вище шкоду буде все одно нанесено, але вже іншими руками.

Висновки

Таким чином, мрію про рік достатку варто все ж залишити в дитинстві. У держави його немає, так само, як і у нас з Вами. Проте в будь-якій державі, при будь-якій владі, є чимало людей, які дуже зацікавлені в тому, аби Ви вважали, що вони витрачають якісь «державні гроші», до формування яких Ви особисто не маєте стосунку, але натомість можете з них щось собі отримати. Адже тоді їм набагато легше, користуючись Вашою необізнаністю, їх просто вкрасти або легально витратити на державну підтримку, не питаючи на те Вашої згоди.

Відповідно, Вам, аби не дати себе обдурити, варто знати, хто насправді сплачує податки, і скільки реально сплачуєте Ви особисто; а також на що саме ці податки йдуть. Варто також усвідомити, що за запозичені державою гроші доведеться розраховуватися пізніше: якщо не Вам, то Вашим дітям, при чому з відсотками, як за будь-яким кредитом; а понадмірно «надруковані» гроші насправді означають знецінення Ваших заощаджень та надходжень. Адже відомо, що безкоштовний сир буває тільки в мишоловці.

Отакі прості та тривіальні висновки, які можна було б зробити, просто виходячи зі здорового

глузду! Тож варто про нього не забувати, навіть коли йдеться про доходи та витрати держави. Адже нічого надприродного в ній немає.

в будь-якій державі, при будь-якій владі, є чимало людей, які дуже зацікавлені в тому, аби Ви вважали, що вони витрачають якісь «державні гроші», до формування яких Ви особисто не маєте стосунку, але натомість можете з них щось собі отримати

Додаток 1: Що може бути гірше за податки?

Більшість людей не проти отримати від держави щось корисне, а ось сплачувати податки геть нікому не подобається. Природно, авжеж! Держава має і інші, окрім податків, джерела фінансування. Може, вона здатна надавати нам те, чого ми хочемо, нічого натомість не вимагаючи? Та й як може держава підтримувати економіку, допомагати їй, наприклад, долати безробіття, якщо – як ми щойно бачили – за рахунок додаткових податків вона в кращому разі здатна створити одне робоче місце замість іншого? Звичайно, все не так просто. Як уже було згадано вище, є способи витратити більше, ніж зібрано податків: це запозичення та грошова

емісія. Окрім того, держава може мати власні джерела прибутків, насамперед від видобутку природних ресурсів.

є способи витратити більше, ніж зібрано податків: це запозичення та грошова емісія

Утім, наслідки застосування цих методів принаймні неоднозначні. Більше того, всі неподаткові джерела надходжень виявляються аж надто обмеженими, а в разі зловживання – набагато гіршими за податки, які нікому не подобається сплачувати.

Утім, наслідки застосування цих методів принаймні неоднозначні

Державний МММ?

Почнемо із запозичень: держава, як і будь-хто з нас, може деякий час жити в борг, коли настають скрутні часи. У цьому немає нічого особливо поганого, якщо не зловживати запозиченнями і завжди пам'ятати, що борг колись доведеться віддавати. А тоді, звичайно, всі негативи, яких намагалися уникнути за допомогою кредиту, можуть повернутися, бо гроші береш чужі і на деякий час, а віддавати доводиться свої і назавжди, ще й з відсотками. Саме це, до речі, зараз відбувається в Україні: післяреволюційному урядові доводиться повертати величезні борги, зроблені «папередниками». На запозичені гроші вони підтримували ілюзію «стабільності»: тримали на постійному рівні курс гривні попри об'єктивні економічні умови (величезний дефіцит торговельного балансу), дотували споживання газу і тепла, утримували економіку від стрімкого падіння, та навіть «покращували» соціальні стандарти, аби купити прихильність виборців. Але це, відносно «стабільне», життя було життям у борг.

Україна у цьому не одинока: держави часто починають запозичувати просто заради «покращення життя вже сьогодні» – адже, додавши до реального «пирога» ще трішки запозиченого, можна в необізнаних виборців створити враження, що настало «покращення»: зменшується безробіття, зростають доходи, стабілізуються ціни...

гроші береш чужі і на деякий час, а віддавати доводиться свої і назавжди

Інша річ, що держави часто починають запозичувати просто заради «покращення життя вже сьогодні» – адже, додавши до реального «пирога» ще трішки запозиченого, можна в необізнаних виборців створити враження, що настало «покращення»: зменшується безробіття, зростають доходи, стабілізуються ціни... Але кожен, хто хоча б колись купував у кредит товари, знає, що таке «краще життя» швидко та невідворотно переходить у суцільну катастрофу, якщо тільки воно не підкріплене солідним фундаментом у вигляді відповідного збільшення справжнього, постійного доходу – а це, як правило, потребує важкої праці. Державі такий дохід забезпечують податки, а їх стабільне надходження зумовлене, у свою чергу, зростанням економіки. Отже, державні запозичення виправдані тільки тоді, коли вони допомагають у той чи інший спосіб закласти підвалини для подальшого зростання: провести потрібні реформи, побудувати інфраструктуру або, наприклад, вкласти в освіту – залежно від того, де саме у країни «слабке місце» її конкурентоздатності. Економісти кейнсіанської школи також рекомендують вдаватися до запозичень, аби уникнути скорочення бюджетних видатків внаслідок спаду економіки під час циклічної кризи¹² або навіть

¹² Економісти давно помітили, що економіка дуже часто розвивається циклічно з періодом приблизно в 10 років. При цьому темпи зростання поступово збільшуються, аж поки не переходять у бум, який зненацька закінчується швидким падінням – рецесією. Цей різкий спад називають

використовувати штучне роздмухування видатків як спосіб «розігріву» економіки, зокрема в процесі боротьби з безробіттям (але саме під час кризи).

«краще життя» у кредит швидко та невідворотно переходить у суцільну катастрофу, якщо тільки воно не підкріплене солідним фундаментом у вигляді відповідного збільшення справжнього, постійного, доходу

Штучно створюючи чи зберігаючи робочі місця за рахунок кредитів (або грошової емісії, яка обговорюється у наступному розділі), держава не вирішує структурних проблем, які, власне, призвели до кризи, а тільки лікує їхні симптоми. Фактично вона цим видає індульгенцію невірним підприємцям, неадекватним працівникам тощо – це те саме, якщо б «лікували» апендицит знеболювальним: у результаті сама хвороба нікуди не дівається, а здебільшого тільки загострюється; до того ж, саме по собі знеболювальне викликає звикання, а згодом – і наркозалежність, тож руйнує організм. Це не означає, що таке «знеболювальне» взагалі не можна застосовувати (хоча деякі економісти наполягають навіть на такій крайній позиції), але його роль може бути тільки суто допоміжною: полегшити гостру фазу кризи, доки не почнуть діяти ті заходи, які покликанівилікувати саму хворобу. В жодному разі не можна підміняти маскуванням наслідків

«кризою». Вчені не дійшли єдиної думки щодо природи циклічності та викликаних нею криз, сьогодні пропонують дуже різні пояснення – від суто математичних, механічних і до впливу 11-річного сонячного циклу. Така циклічність має численні негативні ефекти, тому кейнсіанці рекомендують пом'якшувати її шляхом вливання грошей (запозичених чи емітованих) у фазі рецесії з тим, аби потім віддавати борги або забирати з економіки зайві гроші у період буму.

боротьбу з причинами – це дуже небезпечно і в економіці теж!

штучно створюючи чи зберігаючи робочі місця держава не вирішує структурних проблем, які, власне, призвели до кризи та безробіття, а тільки лікує їхні симптоми

Більше того, як ми вже зазначали, вкидання запозичених (або «надрукованих») грошей державою може зарадити безробіттю та економічному спаду тоді, коли економіка здатна виробляти більше (є наявні вільні виробничі потужності), бракує тільки попиту. Але це не єдина умова, адже у відповідь на зростання попиту монополіст, навіть якщо може збільшувати виробництво, насамперед усе ж підвищуватиме ціни. Тому такі способи «розігріву» працюють тільки в достатньо конкурентних економіках.

такі способи «розігріву» працюють тільки в достатньо конкурентних економіках

Тож повертаємося до здорового глузду: так само, як і звичайна людина, держава може запозичувати, і іноді це може бути корисним, але тільки в ситуації тимчасової скрути і тільки в дуже обмежених масштабах. В іншому разі можна ризикнути хіба що для того, аби інвестувати в щось таке, що приноситиме доходи в майбутньому. Наприклад, у дороги, як описано вище; чи ще краще – в реформи, які потребують витрат або в процесі впровадження можуть призвести до тимчасового скорочення надходжень.

держава може запозичувати, але тільки в ситуації тимчасової скрути і тільки в дуже обмежених масштабах; чи (ризикуючи!) заради інвестицій у майбутнє

Державні запозичення як спосіб боротьби з безробіттям?

Для прикладу візьмемо описане вище умовне село, яке мріє остаточно подолати безробіття. Ми вже бачили, що шляхом простого перерозподілу за допомогою податків уряд може вирішити цю проблему тільки відповідно зменшуючи доходи усіх решти селян. Але все, нібито змінюється, якщо не обмежуватися податками. Якщо б уряд замість вводити податок узяв би кредит, скажімо на рік, і на ці гроші надав бодай якусь роботу безробітному, то на цей час він би зміг дійсно вирішити проблему, не створюючи при цьому негараздів, про які йшлося вище. Якщо ж, на додаток, у економіки цього села ще є нереалізований потенціал – її жителі готові працювати трохи більше, аби більше заробити, – то згідно з теорією видатного британського економіста 20 століття Джона Мейнарда Кейнса вона може за цей рік зрости завдяки тому, що колишній безробітний на свою зарплату піде купувати продукцію інших, отже, від цього вони непрямо виграють. Більше того, свої додаткові надходження від нового покупця жителі використають на те, щоб купити ще трохи продукції один у одного, тож кожен ще дещо збільшить виробництво. Відтак, запускається своєрідна ланцюгова реакція зростання (в економіці її називають «мультиплікатором»¹³): наприклад, робітники підтриманих державою підприємств витратять свою зарплату на товари інших виробників, ті, у свою чергу, – на товари наступних і так далі. Отже, **якщо безробіття стало наслідком тимчасових негараздів (як-от циклічна криза або падіння цін на ринку головного експортного товару), то запозичення дійсно може допомогти відновити економіку**, переломити негативний тренд. Утім, так відбувається тільки за певних умов, які далеко не завжди виконуються; до того ж кейнсіанська теорія не хоче мати справу з довгостроковими наслідками: як любив говорити її основоположник, «у довгостроковій перспективі ми всі – мерці». По-перше, в наведеному прикладі за рік кредит доведеться повертати. Тоді виявиться, що грошей на зарплату безробітному більше не буде, а от податки доведеться підвищувати. Це означає, що насправді негативні наслідки боротьби з безробіттям шляхом отримання кредиту вдалося просто відкласти в часі. При цьому (оскільки кредит із відсотками) заощаджувати доведеться вже не просто цілий рік, а 13 місяців. До того ж, протягом наступних 13 місяців безробітних буде вже не один, а ймовірно, більше, бо додатковий податок придушить економіку. Відповідно впадуть і доходи решти мешканців, а це призведе до скорочення виробництва, і процес закрутиться у зворотному напрямку. Такий розвиток подій може перекрити всі позитиви попереднього року. До того ж, коли держава звертається за позиками, то іншим позичальникам – насамперед підприємствам, яким кредити потрібні, аби інвестувати у виробництво і модернізувати або розширювати його – дістається менше, отже, скорочуються можливості для виходу зі скрутної економічної ситуації, яка, власне, й змусила вдатися до запозичень. Саме такий розвиток подій спостерігаємо зараз, наприклад, у Греції: країна довгий час штучно роздувала свою економіку кредитами, зокрема утворюючи неефективні робочі місця (як-от по два кондуктори на автобус), а зараз розплачується за це скороченням добробуту майже на чверть та величезним безробіттям. А кредити греки так і не можуть повернути... Отже, **повертати легше, ніж брати в борг тільки в тому разі, коли запозичення дійсно допомогли «стартувати» загалом здорову економіку, яка з певних причин працювала не на повну потужність. У решті випадків така політика тільки поглиблює проблеми.**

По-друге, зростання рівня безробіття відбувається не просто так. Звичайно, якщо запитати самого безробітного, чому двісті його односельців змогли знайти себе в цьому житті, а він – ні, то зазвичай у

¹³ Може видатися, що вона веде до нескінченного зростання. Насправді, кожний подальший цикл мультиплікатора менший за попередній – це геометрична прогресія з коефіцієнтом набагато меншим за одиницю. Зі шкільного курсу математики ми знаємо, що сума всіх членів такої нескінченної прогресії – скінченна.

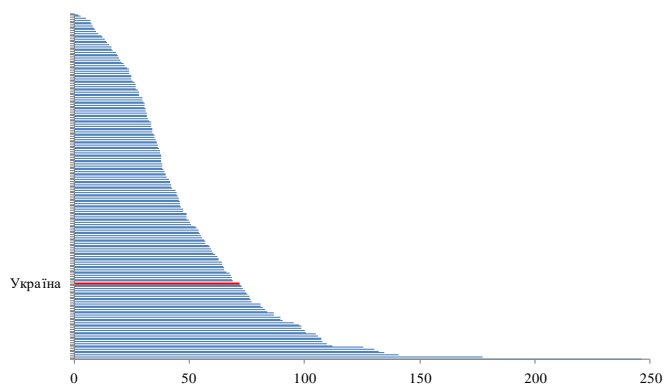
Відповідь можна почути багато звинувачень на адресу світу, який не хоче цінити генія, і дуже рідко коли – самокритику або пропозиції з удосконалення підприємницького клімату. Точно так само, якщо запитати директора підприємства-банкрута, то він розповість про брак попиту, бо, мовляв, «у людей немає грошей» або «сировина подорожчала, все розкупили»... Але справжня причина, як зазначалося вище, – це невміння чи небажання робити те, що потрібно іншим; або неприйняття їхньої оцінки товару чи послуги. Або проблеми несприятливого ділового клімату, обтяжливого оподаткування тощо – детальніше див. Додаток 2. Проте, замість давати раду з цими проблемами (або чесно «затягувати паски» заради ближнього) громада відкладає важкі рішення на майбутнє за допомогою кредиту.

Держави на кредитній «голіці»

Натомість у сучасному світі спостерігається постійне нарощування державних боргів, у тому числі і в деяких розвинених країнах (наприклад, у Японії, США, Великобританії тощо). Вони позичають гроші не тільки в період скрути (як заповідав свого часу Кейнс), але й у кращі часи – хіба що трохи менше, – тож їхні борги постійно зростають. У Японії, наприклад, державний борг у два з половиною рази перевищує ВВП. На спрощеному прикладі села, наведеному вище, це означає, що наступного року жителі, замість віддавати кредит із власних кишень, беруть ще один, більший, із нього сплачують попередній, і ще щось залишається на подальший «розвиток». За своєю суттю це типова схема кредитного шахрайства, «фінансова піраміда», добре відома за прізвиськом гангстера, який полюбляв її використовувати, як схема Понзі. У нас її двічі успішно застосував його ідейний наступник російський бізнесмен Сергій Мавроді з фірмою МММ, яка свого часу доволі довго створювала мільйонам людей ілюзію «заможного життя» «покращення вже сьогодні»; утім, усі знають, чим це скінчилося (і здоровий глузд підказує: нічим іншим скінчитися і не могло).

у сучасному світі спостерігається постійне нарощування державних боргів

Мал. 10. Борги країн світу (183 країни) у 2014 році, % ВВП

Джерело: МВФ

Проте, держави можуть довго створювати своїм громадянам ілюзію, що вони беруть запозичені гроші «з повітря», оскільки, на відміну від МММ, усе ж таки спираються на реальну економіку, яка може зростати. Якщо при цьому темпи зростання перевищують темпи накопичення боргу, то відносно боргове навантаження знижується, і зрештою країна починає дихати вільніше. Але і це, як виявляється, дуже небезпечна гра: варто уповільнитися зростанню, і борги починають накопичуватися, як сніговий ком. Це, власне, те, що сталося нещодавно в Греції. Теперішня українська криза теж багато в чому сталася через безвідповідальне запозичання минулих років. Так, у доларах США борг України на кінець 2013 року вже складав 73,2 млрд дол. (на кінець 2015 року – 65,5 млрд дол.). У 2014–2015 роках девальвація гривні значно ускладнила обслуговування та повернення цих старих

боргів. Нікому сьогодні не відомо, чим скінчиться історія з боргами США та боргами деяких інших розвинених країн, бо така ситуація, коли країни-емітенти провідних світових валют мають заборгованість в обсягах, які навряд чи можливо віддати в осяжному майбутньому, склалася вперше в історії.

Штучне роздмухання економічного зростання за рахунок постійних запозичень – дуже небезпечна гра, яка здебільшого погано закінчується

Отже, запозичення аж ніяк не є «рогом достатку»: вони мають свою темну сторону, яка створює чималі ризики. До того ж, оскільки позичальники теж мають свій інтерес – повернути позику з відсотками, – то вони ретельно відслідковують ці ризики і відмовляються позичати країнам, що проводять недостатньо розумну та виважену політику: розтринькують чи розкрадають кредити; вкладають їх у проекти (на кшталт «Євро–2012»), які не принесуть прибутків; недостатньо роблять для створення сприятливих умов зростання своїх економік тощо. Це мають на увазі, коли говорять про те, що «ринку дисциплінує». До речі, МВФ є одним із таких позичальників: до нього звертаються зазвичай тоді, коли інші не дають грошей, принаймні під прийнятні відсотки. І, як і будь-який позичальник, він зацікавлений у тому, аби клієнт віддав позику, а для цього, беручи в борг, треба одночасно оздоровлювати свою фінансово-бюджетну систему, щоб бути спроможним цей борг віддати. Звідси й походять важкі вимоги щодо економії бюджетних грошей, підвищення надходжень (зазвичай за рахунок податків) тощо. Інші потенційні та реальні кредитори теж орієнтуються на поважну міжнародну організацію, бо не мають змоги самостійно впливати на політику країни і навіть ретельно перевіряти всі деталі. Таким чином, сам ринок обмежує можливість запозичень, особливо безвідповідальних.

ринок обмежує можливість запозичень, особливо безвідповідальних, бо кредитори бажать отримати свої гроші назад, відтак пильно відслідковують поведінку позичальників

Грошей забагато не буває?

Утім, державі, на відміну від окремих людей, не обов'язково запозичувати в когось стороннього, адже вона може й сама «друкувати гроші» (точніше – емітувати, бо більшість сучасних грошей існує у вигляді електронних записів, наприклад у вигляді карткового рахунку). То чи не є ця можливість тим самим магічним «рогом достатку»?

грошова емісія допомагає наповнювати бюджети більшості країн. За своїми наслідками (і позитивними, і негативними) вона багато в чому подібна до запозичень

Насправді, грошова емісія дійсно до певної міри допомагає наповнювати бюджети більшості країн. За своїми наслідками (і позитивними, і негативними) вона багато в чому подібна до запозичення – як правило, випуск нових грошей часто має форму позики урядові від центрального банку (зазвичай банк купує урядові боргові зобов'язання, причому не напряму, а на ринку цінних паперів, але сутність від цього не дуже змінюється). Але, здавалося б, приємно, що державі не треба питати згоди позичальників, не треба ходити по світу з простягнутою рукою та й «відштовхувати» від джерел кредитів інших претендентів теж не потрібно. І так спокусливо вірити, що, якщо грошей бракує, то варто просто надрукувати їх більше і роздати тим, хто більше потерпає (або більше «заслужує»), і все стане гаразд. Ну, чим не «ріг достатку»? Наприклад, чому б за допомогою грошової емісії не подолати безробіття: замість збирати податки чи позичати

гроші, як у наведеному вище прикладі, треба просто надрукувати додаткові банкноти і на них створити робочі місця?

гроші – це тільки зручний засіб обміну реальними товарами та послугами, а також, за певних умов, – накопичення. Тому грошова емісія не завдає шкоди, тільки якщо вона дуже поміркована, в межах реального зростання економіки

Так, це можна зробити, проте чудес не буває: насправді гроші – це тільки зручний засіб обміну реальними товарами та послугами, а також, за певних умов, – накопичення. Тому грошова емісія не завдає шкоди, тільки якщо вона дуже поміркована, в межах реального зростання економіки (тобто зростання пропозиції товарів та послуг). Подальший «друк грошей» може призвести хіба що до зростання цін (інфляції), обрахованих у відповідній валюті, або, іншими словами, знецінення тієї валюти стосовно реальних товарів, а також інших, більш стійких валют і дорогоцінних металів, зокрема золота. Тож, «надрукувати гроші» – це означає через інфляцію зменшити всім реальні доходи (особливо фіксовані, такі як пенсії чи стипендії) та заощадження в національній валюті. Тобто, фактично обкласти економіку «інфляційним податком». Надрукувати додаткові гроші є більш виграшним політичним рішенням, аніж урізати доходи та заощадження громадян, проте «інфляційний податок» за своїми наслідками ще гірший за звичайні, принаймні коли інфляція перевищує певну межу.

«надрукувати гроші» – означає через інфляцію зменшити всім реальні доходи (особливо фіксовані, такі як пенсії, стипендії) та заощадження в національній валюті

Емісія: як «хитро» скоротити видатки бюджету, не наражаючись на спротив?

Іноді примусове зменшення доходів за допомогою інфляції може розглядатися як «менше зло», тимчасовий вихід із політико-економічного глухого кута. Наприклад, візьмемо країну, де уряд уже довгий час витрачав більше, ніж міг собі дозволити, і в такий спосіб дозволяв своїм громадянам жити краще, ніж вони заслуговували своєю працею. Зокрема, за рахунок запозичень було створено багато зайвих, економічно непродуктивних робочих місць у державному секторі. Громадяни, що не звикли замислюватися про джерела свого добробуту (натомість вірять у «ріг достатку»), цей уряд полюбили і охоче переобирали. Аж поки не виявилось, що кредитори вже не довіряють країні, точніше її уряду, і більше в борг не дають; або ж хочуть у якості компенсатора ризику такі відсотки, що незабаром увесь бюджет піде на обслуговування боргу. Уряд стає перед необхідністю якось скоротити видатки (наприклад, на 20%), аби уникнути краху. Адже спожити можна тільки те, що виробили та запозичили – за мінусом того, що треба віддати на погашення боргу. Отже, якщо віддавати треба більше, ніж вдається позичати, то доводиться в той чи інший спосіб зменшувати споживання, чи не так?

іноді примусове зменшення доходів за допомогою інфляції може розглядатися як «менше зло», тимчасовий вихід із політико-економічного глухого кута

Але «скоротити видатки» важко, адже видатки одних – це доходи інших. А коли людині відкрито і чесно кажуть, що замість, припустімо, тисячі вона з нового року отримуватиме вісімсот, або що в її організації скоротять кожного п'ятого, то це одразу викликає протести (наприклад, такі як кілька років поспіль були в Греції, коли їй довелося під тиском кредиторів «затягувати паски»). Утім у грецького уряду не було іншого виходу, ніж відкрито скорочувати витрати, бо ця країна не

має власної грошової одиниці, а входить до зони євро.

Якщо країна має власну валюту, то замість відкрито конфліктувати з групами інтересів, чії непродуктивні або просто непосильні для економіки доходи треба скоротити, урядові політично легше не вдаватися до «непопулярних» рішень, а просто тихенько «надрукувати» гроші. Хоча це несправедливо та має інші вади

Якщо ж країна має власну валюту, то в подібній ситуації урядові політично легше не вдаватися до «непопулярних» рішень, а просто тихенько «надрукувати» гроші і віддати ними борг (за потреби придбавши для цього валюту). Тоді немає необхідності відкрито конфліктувати з групами інтересів, чії непродуктивні або просто непосильні для економіки доходи треба скоротити. Просто той, хто отримував тисячу, за певний час побачить, що отримує-то він ту ж саму суму або навіть трошки більше, а ось купити товарів та послуг на ці гроші можна стільки ж, скільки колись на вісімсот. Результат на макроекономічному рівні фактично той самий, але його походження набагато легше замаскувати: то, мовляв, просто ціни зросли, а уряд тут ні до чого! Він, навпаки, може звинувачувати в усьому «спекулянтів», навіть показово карати їх на потіху публіці, несвідомій справжніх причин свого збідніння¹⁴. Правду кажучи, така поведінка не дуже шляхетна, але на своє виправдання керманічі кажуть, що «в політиці інколи доводиться робити такі речі заради того, щоб врятувати ситуацію». Вам вирішувати, чи пробачати їх за це.

¹⁴ Зауважимо, що надлишкова грошова емісія майже завжди веде до інфляції, але не завжди зростання цін пов'язане саме із цим фактором. Причиною разового стрибка цін може бути й монополізація ринків, і корупційний «податок», і коливання цін на світових ринках. Але довгострокове постійне зростання цін – інфляція – неможливе без збільшення обсягу грошей.

Зазначимо, однак, що несправедливість інфляції не зводиться до перекладення вини за зростання цін на «спекулянтів». Від інфляційного скорочення реальних доходів втрачають не ті, хто насправді отримував більше, ніж виробляв, а геть усі, найбільше ті, хто мав заощадження. Натомість виграють, як уже було зазначено, ті, хто ближче до «годівниці» – наприклад, власники банків, що отримують від держави рефінансування, чи підприємств, що отримують пільгові кредити. Саме так розбагатіли, зокрема, перші українські «олігархи». Або, якщо «надруковані» гроші спрямовують на виплати пенсіонерам та бюджетникам, то ті, хто їх отримує, теж втрачає, разом із рештою громадян, але менше, ніж мали б втратити, якби держава насправді скорочувала витрати. Утім, різницю покриває «інфляційний податок», яким при цьому обкладається решта економіки. Отже, інфляція в такій ситуації рятує від дефолту, але за рахунок несправедливості. І виступає заміном для необхідних реформ, хоч і тимчасовим, бо має свої страшні вади, про які далі.

Як працює «інфляційний податок»

Для того, щоб наочно уявити собі, як це відбувається, згадаємо те саме село, де громада з 201 жителя намагається впоратися з безробіттям одного зі своїх мешканців; уявімо собі, що в селі є власна валюта: жителі розраховуються один із одним не в гривнях, а в якихось умовних одиницях, «УО». Відповідно, 200 жителів (усі, за винятком безробітного) виробляють на місяць у середньому кожен по 200 одиниць товарів або послуг («ТО») і продають їх одне одному за ціною 10 УО/ТО. Тож кожен у середньому отримує по 2000 УО й може щомісяця на ці гроші купувати по 200 ТО, вироблених іншими. Таким чином, гроші обертаються за один місяць і повністю витрачаються на споживання, а товарів є саме стільки, скільки можна придбати за такою ціною.

Припустімо тепер, що громада постановила надрукувати додаткові 2000 УО на зарплату безробітному, наприклад, аби найняти його прибирати вулиці. Тоді він теж отримає можливість купувати товари інших, але зазначимо при цьому, що його власний продукт на ринку не продається, бо він не є товаром. Тобто, товарів залишилося стільки ж, але з'явився ще один платоспроможний покупець. Відповідно, ціна зростає таким чином, аби врівноважити попит та пропозицію: отже, кожному вистачить тільки на 199 ТО. Це означає, що кожен збідніє заради того, щоб прогнати безробітного та мати чисті вулиці. Ну, або ж кожному доведеться трошки більше попрацювати, щоб виробити вже не 200 а 201 ТО на місяць.

Таким чином, дива не сталося: **надрукувавши додаткові гроші, громада тільки перерозподілила наявний обсяг вироблених товарів/послуг. Це можна було б зробити напряму, якби мешканці погодилися «скинутися» на роботу прибиральника, як у прикладі з основного тексту¹⁵. Проте, доволі важко уявити собі навіть сільську громаду, що разом приймає рішення «затягнути паски», – це вимагає спільної дії багатьох людей, для кожного із яких економічно раціональним є ухилитися¹⁶. Тому в громаді, а надто в реальній багатомільйонній державі важко (а зазвичай і взагалі неможливо)**

¹⁵ Відмінність від прикладу, розглянутого в главі про робочі місця, в тому, що там ми за замовчуванням вважали ціну праці незмінною. Якби працівники добровільно погоджувалися на зниження зарплат у номінальному вимірі (тобто, почали отримувати 800 замість 1000, як у прикладі вище по тексту) кожен раз, коли на ринку виникає надлишок робочої сили, то й безробіття як проблеми не існувало б – питання зводилося б до перекваліфікації при потребі.

¹⁶ Аналогічна проблема виникає коли збільшується (наприклад, в результаті технічного прогресу) загальна кількість товарів чи послуг. Якщо при цьому кількість грошей залишається незмінною, і вони обертаються за той самий час, то, аби відновити рівновагу, має впасти ціна у номінальному вимірі. У наведеному прикладі, якщо кожен із 200 мешканців виробить 201 ТО, то за незмінної ціни утвориться надлишок у 200 ТО, які не буде на що купувати. Відтак, кожен з виробників має зменшити відпускні ціни на 1/200 (0.5%), в такому разі купівельна спроможність доходів кожного зростає на таку саму величину, тобто кожен зможе придбати 201 ТО маючи дохід у ті самі 2000 УО – отже, рівновага відновиться. Але одна з проблем у тому, що неможливо узгодити дії великої кількості людей, а поодиноці кожен боїться втратити доходи, тому не поспішає зменшувати ціни. В результаті час від часу утворюються непродані надлишки (дехто називає це «кризами перевиробництва», хоча цей термін не точний), які псуються або принаймні розпродаються за безцінь, спричиняючи обвал цін та масове банкрутство. Аби уникнути таких негараздів, краще, якщо уряд у такій ситуації «надрукує» додаткові 2000 УО, аби підтримати стабільність цін. Заодно, це може певною мірою допомогти зменшити податкове навантаження. Однак, на практиці одна з проблем полягає у тому, що товари та послуги постійно змінюються за якістю та складом, і за таких умов дуже важко, якщо взагалі можливо точно, визначити оптимальний обсяг емісії, тож уряд майже напевне його перевищує. Є і інші проблеми, які роблять монетарну політику (а саме про неї йдеться) настільки складною справою, і породжують численні провали у цій царині.

домогтися, аби, наприклад, робітники добровільно погодилися на скорочення «чистих» доходів заради фінансування певних загальносуспільних потреб навіть таких, як оборона, не кажучи вже про боротьбу з безробіттям. Натомість «інфляційний податок» є не настільки помітним, а його «платники» опиняються просто перед фактом.

Зворотний бік медалі: економічна ціна емісії

Отже, грошова емісія тільки полегшує невідворотне зменшення добробуту, зокрема допомагає обійти небажання людей знижувати ціну своєї праці тоді, коли це необхідно. Власне, тому початковий результат у наведеному прикладі виявився кращим, ніж якби держава перерозподіляла доходи тільки за рахунок податків. Завдяки цій її властивості поміркована та обмежена в часі емісія дійсно допомагає виходити із циклічних криз: якщо економіка працює не на повну потужність, то у відповідь на додатковий попит відбувається зростання виробництва, а не цін (у наведеному умовному прикладі мешканці починають виробляти по 201 ТО на місяць). Тому емісія так само, як і запозичення (нагадаємо, це дуже схожі речі), може допомагати в ситуації, коли здорова економіка працює не на повну потужність. Але так само, як і кредитування, вона насправді лікує тільки симптоми.

грошова емісія тільки полегшує невідворотне зменшення добробуту, зокрема допомагає обійти небажання людей знижувати ціну своєї праці тоді, коли це необхідно

Утім, грошова емісія породжує проблеми, які в подальшому часто не тільки зводять нанівець її переваги, але й перевершують за своїми наслідками ті негаразди, з якими вона була покликана дати раду.

так само, як і кредитування, вона насправді лікує тільки симптоми

По-перше, той факт, що державі не потрібно «інфляційний податок», навіть погоджувати з

громадянами (якщо тільки ми з Вами не усвідомлюємо собі, що саме означає грошова емісія, і відповідно не вимагаємо належного громадського контролю над цим процесом) має свій зворотний бік: безконтрольність розбещує, і держава починає зловживати своїми можливостями. Ну, хіба що за спиною уряду стоїть МВФ із його жорсткими вимогами. Саме тому частина економістів і висловлюється на користь використання у якості грошей золота, пропозиція якого не залежить від волі уряду. Однак, така система теж має свої великі недоліки, тому золотий стандарт не використовується в жодній сучасній країні. Але чимало урядів відмовляється від можливості емітувати власні гроші, або вступаючи до валютних союзів (таких як зона євро), або жорстко прив'язуючи емісію власних грошей до обсягу золотовалютних резервів (так звані «валютні ради» чи «валютне управління»), як це зробили, зокрема, уряди Болгарії, Литви та Естонії.

Друкувати гроші легше, ніж збирати податки, в тому числі тому, що громадяни менше цьому опираються, тому у уряду зростає спокуса зловживати цим інструментом

По-друге, емісія була б не такою страшною, якби заради створення робочих місць доводилося одноразово «друкувати» певний обсяг грошей і відповідно переживати одноразове підвищення цін. Але ж насправді зайвим бюджетникам, як-от прибиральникові з наведеного вище прикладу, треба платити щомісяця! Тобто, кількість товарів та послуг залишається тією самою, а кількість грошей із кожним місяцем збільшується – відповідно, ціни та доходи зростають уже постійно: замість

одномоментного подорожчання маємо інфляцію. При чому, оскільки бюджетники теж відчують на собі зростання цін, то і зарплату їм доводиться підвищувати, а для цього треба друкувати ще більше грошей, розкручуючи інфляцію.

Оскільки оплачувати надлишкові робочі місця треба постійно, та ще й з індексацією відповідно до зростання цін, то інфляція починає розкручуватися. Інфляційні очікування надалі підсилюють цей ефект.

Нарешті, інфляція ефективна тільки на початку, коли її не очікують. Якщо продавці та споживачі передбачають підвищення цін, то вони намагаються заздалегідь закласти його в ціну товару. Відповідно, ефект зводиться нанівець, і через деякий час (тим менший, чим більший досвід інфляції мають продавці, в тому числі і продавці робочої сили – наймані працівники) безробіття повертається, хоча інфляція нікуди не поділася. Аби знову його «подолати», темпи грошової емісії доводиться збільшувати, а це означає подальше пришвидшення зростання цін.

З цих двох причин інфляція має властивість «розкручуватися» – саме це і становить найбільшу її небезпеку. Адже невелику (кілька відсотків на рік) інфляцію частина економістів вважає безпечною або навіть корисною¹⁷. Але контролювати темпи інфляції, тримати її «в узді», дуже важко, особливо зважаючи на те, що зростання цін відбувається нерівномірно, не одразу після емісії, а за деякий час, а також на нього впливають різного роду швидкоплинні чинники. Тому управління грошово-кредитною системою потребує дуже багато знань, вмінь та

¹⁷ Інша крайня позиція полягає в тому, що, особливо з огляду на свою зазначену вище спокусливість для держави, емісія є взагалі шкідливою, і найкращим для економіки є золотий стандарт – це предмет старої та запеклої дискусії в професійному середовищі, тому ми його тут не розглядаємо.

інтуїції, аби, емітуючи гроші, не спричинити відчутної інфляції – так зване «інфляційне таргетування». Економіку доводиться постійно моніторити, і навіть це не береже від неприємних несподіванок – це мистецтво, яке порівнюють з ходінням по канату. Але всі зусилля легко зводяться нанівець, якщо центральний банк (такий як наш НБУ) піддається на популістські вимоги уряду і наповнює бюджет порожніми грошима. В такому разі, а також в результаті неминучих прорахунків центрального банку, інфляція час від часу виходить з-під контролю. А руйнівні наслідки інфляції, яка вимірюється двозначними цифрами, надійно доведені емпірично і є настільки швидкими та очевидними, що ніхто із серйозних економістів не береться їх заперечувати.

Чим саме небезпечна інфляція?

Інфляція, зокрема, пригнічує довгострокові інвестиції та будь-яке виробництво з довгим циклом. Адже вона робить не вигідними заощадження, хіба що під відсоток, який перевищує темпи зростання цін. Але оскільки їх ніхто достеменно не може передбачити, то відповідно цей відсоток зазвичай завищений, а вкладники роблять тільки короткострокові депозити і до того ж наполягають на своєму праві достроково їх знімати. Звідки ж за таких умов візьмуться кредити, придатні для розвитку виробництва – на довгий термін та під підйомні відсотки? Крім того, кому ж потрібна така валюта, яка знецінюється чи може знецінитися – адже зберігати її виходить не вигідно, навіть якщо банк дає високі відсотки за депозитами? Понад те, рано чи пізно інфляція перевищує всі розумні межі, і з нею доводиться боротися, як з головним ворогом економіки. Тоді процес розвивається у зворотному напрямку: різке припинення грошової емісії, до якої всі вже звикли, спричиняє стрімке зростання безробіття, яке тягне за собою подальше згортання попиту – тобто, економічний спад, кризу. Відповідно «ріг достатку» обертається «рогом зубожіння», як це,

власне, і сталося в Україні в першій половині 90-х. У людей, що на власному досвіді пережили цю катастрофу, сама тільки згадка про грошову емісію одразу викликає рефлекс: схопити всю наявну готівку і якнайшвидше обміняти на долари. Адже до біди довело саме передозування цього сильнодіючого засобу.

Інфляція пригнічує довгострокові інвестиції та будь-яке виробництво з довгим циклом, та постійно загрожує подальшим розкручуванням; а зупинити її, коли вона вийшла з-під контролю можна тільки через економічний спад

Гіперінфляція дуже наочно переконує тих, хто вірить у магічну силу емісії, в тому, що, насправді, гроші самі по собі нічого не варті – банкнотами можна хіба що прикурювати. Бо саме в такій якості їх іноді доводиться використовувати, коли їх забагато надрукували. Зокрема, так сталося свого часу з купоно-карбованцем, тимчасовою грошовою одиницею незалежної України: якщо в лютому 1992 року на один такий папірець можна було три рази проїхати на громадському транспорті (і ще б залишилося 10 коп.), то за чотири роки потому для цього потрібно було вже 60 тис. карбованців¹⁸ – стільки вміщували дві стандартних картонних коробки з банкнотами по 1 крб. Утім, якби хтось раптом розжився такою коробкою з купюрами, найкраще, що з нею можна було б зробити – це здати на макулатуру і виручити у кілька разів більше за номінал.

У результаті, національна грошова одиниця, з якою хоча б раз вчинили так, як свого часу з купоно-карбованцем, стає надалі непридатною для використання: щойно люди її отримують, то

¹⁸ А загалом із початку 1992 р. і до введення гривні у вересні 1996 р. ціни зросли ще більше – називають цифри у 60-100 тис. разів. Точно виміряти навряд чи можливо, хоча б тому, що ніхто не збирав інформацію і не обраховував цей показник на початку незалежності.

одразу намагаються якнайшвидше позбутися, обмінявши на товари або на більш стійку валюту.

Таким чином, роль грошової емісії як замітника податків теж жорстко обмежена. Причому сучасні держави, як правило, вже зловживають цим джерелом надходжень, отже, пропозиція «ще трошки надрукувати грошей і профінансувати щось дуже потрібне» у разі втілення може призвести до вкрай негативних наслідків.

роль грошової емісії як замітника податків теж жорстко обмежена. Причому сучасні держави, як правило, вже зловживають цим джерелом надходжень

Чи варто взагалі «допомагати» економіці грошима?

Нарешті, постає питання: чи варто взагалі державі втручатися у природні економічні процеси, навіть коли вони йдуть кудись «не туди»? Зокрема, якщо запозичення та грошова емісія настільки шкідливі та небезпечні, то чи варто до них вдаватися, і, якщо так, то за яких саме обставин? З одного боку, уряд можна зрозуміти: важко втриматися від спокуси «допомогти» економіці зростати, штучно зменшити безробіття тощо – особливо напередодні виборів. Як можна, маючи під рукою засоби, що можуть допомогти хворому, зволікати з їхнім застосуванням? З іншого боку, запозичення та емісія самі по собі шкідливі, а при цьому ще й дуже важко на практиці точно розрахувати «дозу» і перевірити «показання до застосування». Адже ніхто достеменно не знає, наприклад, чи є труднощі (наприклад, падіння цін на експортний товар) суто зовнішніми та тимчасовими, а не маркерами довготривалого процесу; чи зможуть експортери скористатися майбутнім поживленням (якщо воно таки станеться), а чи не відіб'є така підтримка в них стимули до реструктуризації та модернізації виробництва...

в економічній науці навколо питання доцільності бюджетно-монетарного «стимулювання» економіки не вибухає запекла дискусія між кейнсіанцями та лібералами

Ми не можемо тут заглиблюватися в це питання, хоча б тому, що в економічній науці з 30-х років ХХ століття щодо нього не вибухає запекла дискусія між кейнсіанцями та лібералами (або згідно з американською термінологією консерваторами чи лібертаріанцями), символом яких став австрійський економіст Фрідріх фон Гаск (Хайек). Перші наполягають на тому, що держава може і повинна пом'якшувати гостроту циклічних криз, в іншому разі кожний спад перетворюється на трагедію для мільйонів ні в чому не винних людей, які добросовісно працювали, але стали жертвою сліпих економічних сил. Останні заперечують сам принцип активного втручання держави з метою «підтримати економіку» як такий, що розбещує виробників, пригнічує ринковий конкурентний відбір найкращих підприємців та породжує безвідповідальну поведінку в очікуванні порятунку від держави. В результаті, стверджують опоненти кейнсіанства, прописані «ліки» є суто симптоматичними, а насправді при регулярному застосуванні вони призводять до хронічних економічних «хвороб» і загального занепаду економіки. Ці заперечення довгий час ігнорувалися, оскільки «лікування» приносило видимий ефект: щойно починалися державні вливання за рахунок запозичень чи емісії, економіка припиняла падіння і згодом починала знову зростати. Але останнім часом вони привертають усе більше уваги, бо розвиток подій після світової фінансової кризи 2007–2009 рр. можливо підтверджує песимістичний прогноз лібералів. Хоча сьогодні маємо відновлення зростання у США, якого вдалося досягти саме завдяки грошовій емісії – утім, невідомо, наскільки воно тривале та стійке... У будь-якому разі, цілком ймовірно, що навіть помірковане імітування державою «рогу достатку» не минається без важких негативних наслідків у майбутньому.

цілком ймовірно, що навіть помірковане імітування державою «рогу достатку» не минається без важких негативних наслідків у майбутньому

«Ріг достатку» – це прокляття?

Але, можливо, проблема в тому, що фінансова піраміда запозичень та грошова емісія – це не справжній «ріг достатку», а, так би мовити, «віртуальний»? А от якби в Україні були величезні поклади нафти та газу, як, наприклад, у Росії чи Лівії – от тоді б держава від наших податків дійсно не залежала, і вдаватися до запозичень не доводилося б, і гроші емітувати сенсу не було б; натомість уряд міг би дійсно всім допомагати. Утім, привабливість «халяви», як це здебільшого й буває, дуже й дуже оманлива. Настільки, що в останні двадцять років економісти говорять про доступні природні ресурси (насамперед, нафту), як про «ресурсне прокляття», бо тільки декільком країнам вони принесли справжній добробут, натомість більшості не пішли на користь. Темпи зростання країн, наділених природними ресурсами, виявляються в середньому нижчими за ті країни, які природа обділила своїми багатствами.

Емпірично доведено, що за слабких інституцій природні ресурси – це «ресурсне прокляття»: вони уповільнюють економічне зростання

Чому саме так відбувається, можна зрозуміти і на побутовому рівні. Адже, коли на людину «падає» багатство (наприклад, виграш у лотерею), то тільки дуже сильним та стриманим це йде на користь, а іншим не тільки не приносить щастя, але й часто навіть укорочує життя – такими історіями рясніє преса.

Доведено¹⁹, наприклад, що значний лотерейний виграш не зменшує, а, навпаки, збільшує ризик особистого банкрутства. Дещо подібне відбувається і з країнами.

Насамперед, як і будь-яка коштовність, ресурси притягують насильство, а, отже, несуть із собою небезпеку. Родовища, з яких можна розбагатіти, не докладаючи особливого таланту та зусиль, приваблюють загарбників, спокушають місцевих сепаратистів або стають предметом постійного озброєного рейдерства. В результаті, місцеві жителі часто не тільки нічого не виграють від багатств своєї землі, а ще й потерпають від воєн та/або використовуються у якості рабів на копальнях. Адже якщо вже саме родовище захоплено і утримується силою, то навіщо загарбнику чи польовому командирі наймати робітників, чому б просто не примусити місцевих жителів працювати? Тому, наприклад, серед африканських країн, фантастично багатих на мінерали, немає жодної, де б багатим було населення – окрім, мабуть, ПАР; але і там корінні місцеві мешканці багато десятиліть потерпали від дискримінації. І тільки завдяки політичному генію Нельсона Манделі цій країні вдалося уникнути руйнівної війни та перетворення на ще одне Зімбабве.

ресурси притягують насильство, а, отже, несуть із собою небезпеку

Але навіть коли в країні все мирно й спокійно, а ресурси міцно контролює держава (чи пов'язані з нею «олігархи»), то природні багатства далеко не завжди йдуть на користь. При чому, на противагу поширеній думці, проблема далеко не тільки в тому, що подекуди «олігархи» приватизували те, що належить усьому народу. Насправді, з одного боку, саме вони в такому разі керують державою – тож ситуація мало чим відрізняється від, скажімо, монархій Перської затоки, де правляча еліта дійсно володіє фантастичними багатствами, але водночас і

¹⁹ На прикладі статистики американського штату Флорида: Скотт Ханкінс, Марк Хоестра та Пейдж Марта Скиба.

відповідально ставиться до своєї країни та її майбутнього. З іншого боку, одержавлення ресурсів зазвичай призводить до аж ніяк не кращих наслідків. Нечисленні винятки, такі як Норвегія, або, можливо, ОАЕ, тільки підтверджують це правило, бо належать до країн із винятково сильними інститутами. Але таких країн у світі небагато. Що ж трапляється в решті випадків?

Ресурси проти демократії

По-перше, багата на ресурси держава має власне джерело доходів, яке їй не доводиться узгоджувати ні з ким: у тому числі і з громадянами. Відповідно, згаданий вище принцип: «немає податків без представництва», її вже не торкається, отже, про демократію краще забути. Так само не в її інтересах турбуватися про те, аби жителі країни могли розкривати свої таланти, проявляти ініціативу і в результаті ставати заможнішими та сплачувати більше податків. Натомість правлячій верхівці треба тільки «поділитися», аби купити лояльність своїх громадян, а це тим легше, чим менше підданих, чим вони менш розвинені, незалежні, освічені, здатні об'єднуватися заради спільної мети тощо. Тому ресурси часто витісняють «людський капітал». З іншого боку, порядки в такій країні можуть бути геть неефективними економічно: поганий діловий клімат, вибірковий захист прав власності, слабенька інфраструктура, занедбана освіта тощо – але попри це жителі країни можуть деякий час жити заможніше за сусідів просто за рахунок ресурсів. Відтак, людям не треба ані багато працювати, ані боротися за свою свободу, гідність та рівні можливості – адже «нас и тут неплохо кормят», як казав персонаж популярного мультика.

У результаті, в країнах, багатих на ресурси, здебільшого панують авторитарні режими, за яких звичайні люди потерпають від безправ'я, не можуть реалізувати свої прагнення і таланти та змушені миритися з кричущою несправедливістю. Більше того, ці режими в

пошуках ідеологічної бази для свого панування часто скочуються до заперечення суспільного прогресу, протиставляючи себе цивілізованому світові і обмежуючи свободу своїх громадян різного роду традиціоналістськими забобонами, на кшталт законів шаріату. Тобто, життя в таких країнах хоча й відносно заможне, але часто багато в чому принизливе та некомфортне. Та й заможність не назавжди, бо неефективні режими з непродуктивними економіками дуже вразливі до усіякого роду криз і після себе залишають руїни, як щойно сталося у Венесуелі. Хоча крах окремого режиму при цьому зазвичай не дуже-то й змінює на краще описані вище реалії, адже правителі змінюються, а ресурси залишаються. І, відповідно, залишаються неефективні економічні інститути – «правила гри», вигідні тільки тим, хто хоче зберігати свої привілеї.

в країнах, багатих на ресурси, здебільшого панують авторитарні режими, за яких звичайні люди потерпають від безправ'я, не можуть реалізувати свої прагнення і таланти та змушені миритися з кричущою несправедливістю

Ресурси та дефолти

По-друге, ціни на сировину зазвичай сильно коливаються, а з ними коливаються і доходи бюджетів. Багато хто на власному досвіді знає, як важко планувати своє життя в такій ситуації: до хорошого звикають швидко, а скорочувати витрати дуже боляче – так само, як і, наприклад, зменшувати зарплати. «Система ніпель», кажучи по-простому. Завдяки їй нестабільність бюджетних надходжень стає ще одним чинником роздування державних витрат.

ціни на сировину зазвичай сильно коливаються, а з ними коливаються і доходи бюджетів

Адже одна справа – опиратися вимогам підняти соціальні виплати або «підтримати вітчизняного виробника», коли грошей не вистачає, а зовсім

інша – коли вони течуть рікою в період цінового буму: це все одно, що відмовити собі в давно омріяній розвазі на користь заощадження чи вкладання в капітальний проект навіть тоді, коли ця розвага вже стала «по кишені». От і держави спокушаються...

Оскільки скорочувати витрати відповідно до падіння цін не завжди можливо, держави, багаті на ресурси, вдаються до безвідповідальних запозичень та надмірної емісії грошей

Популістські уряди поводять себе як люди, що живуть сьогоdnішнім днем. Коли приходять великі гроші, то такі люди або просто проїдають-пропивають їх або ж одразу розпочинають амбітні проекти, наприклад, будівництво розкішної дачі. Так само і держави: роздають великі соціальні обіцянки та виплати, плодять неефективні виробництва, що не можуть жити без субсидій тощо; або затівають щось грандіозне, як-от, чемпіонат із футболу, на завершення якого грошей немає. Але згодом сировина дешевшає, відповідно й доходи падають. Однак скорочувати витрати набагато важче, ніж навіть відмовлятися від звичок. Адже за кожною субсидією, кожним проектом, не кажучи вже про соціальні видатки, стоять люди зі своїми інтересами – і вони шалено опираються скороченню. До того ж реструктурувати неефективні бюджетні галузі – дуже довго та затратно; а заморожувати амбітні проекти – не завжди реалістично навіть із технічної точки зору...

Отут стають у пригоді можливості держави витратити більше, ніж вона заробляє. Образно кажучи, виникає спокуса тимчасово замінити реальний «ріг достатку» на, так би мовити, віртуальний. Адже людині, яка втратила великі заробітки, ніхто не дасть кредиту на продовження розкішного способу життя або на добудову дачі (в останньому разі – хіба що з подальшим продажем). А от держава, що в період цінового буму роздула соціальні видатки або затіяла проект, який їй не по кишені, цілком

може знайти відчайдухів, які дадуть їй у борг; або ж вона може просто надрукувати потрібні їй гроші. Наслідки таких дій описано вище. Країни, багаті на ресурси, за інших рівних умов мають більше шансів потрапити в халепу: наприклад, світовий рекордсмен із дефолтів – Еквадор, при тому, що він експортує нафту. Точніше, саме тому.

країни, багаті на ресурси, за інших рівних умов мають більше шансів потрапити в халепу

«Голландська хвороба»: як природні багатства спотворюють економіку

Надприбутки та притік вільноконвертованої валюти від експорту сировини витісняють та маргіналізують інші галузі економіки, викривлюючи структуру та роблячи її особливо вразливою до змін світової кон'юнктури

Окрім того, економіки країн, що мають великі доходи від експорту сировини, потерпають від так званої «голландської хвороби». Вона проявляється в занепаді інших, ніж сировинні, галузей економіки – насамперед тих, що реалізують людський потенціал, працю та знання, а відтак і в деградації цього потенціалу. Це стається тому, що, коли потік твердої валюти, що надходить від продажу сировини та напівфабрикатів, повертається на внутрішній ринок, місцева валюта укріплюється – адже кожній її одиниці протистоїть на ринку більше доларів (контракти на сировину зазвичай укладаються в них). Відповідно дорожчає в доларах будь-яка місцева продукція, при чому тим більше, чим більшою мірою вона є місцевою – тобто, чим більша частина її вартості створена всередині країни. Те, що люди тішаються зі зростання своїх зарплат та інших доходів у доларовому вимірі, має свій зворотний бік: усе, що вони виробляють своїми руками та головою теж стає дорожчим, тобто менш

конкурентноздатним, як на зовнішньому ринку, так і на внутрішньому. Відповідно такі виробники залишаються без роботи. Наприклад, важко було собі уявити, що в сонячному Азербайджані будуть продаватися здебільшого імпортні фрукти – але так сталося, коли країна почала масово експортувати нафту. Зрештою, якщо валютний дощ виявляється рясним та довгим, місцеві жителі або стають безробітними чи отримують штучно створені, економічно неефективні робочі місця; або, в кращому разі, знаходять себе у сфері обслуговування. Економіка примітивізується; працівники втрачають навички або стають ледащими; бізнес не розвивається або навіть згасає...

Але рано чи пізно ситуація змінюється: родовища вичерпуються, потреба в саме цьому продукті зменшується, або його починають видобувати в інших місцях. Чи просто знижуються світові ціни. І тоді виявляється, що за час «благословення», поки інші розвивалися, багата на природні ресурси країна деградувала. Зрештою, виходить так, як з людиною, що витратила лотерейний виграш на алкоголь та інші сумнівні розваги і в кінцевому підсумку опинилася в іще гіршій бідності та до того ж із підірваним здоров'ям і забутою звичкою до праці. Наприклад, саме так сталося з островом Науру, з якого свого часу видобуток фосфатів зробив чи не найзаможнішу країну світу. Жителі кинули всі свої звичайні заняття і просто насолоджувалися благами з «рогу достатку». Але згодом мінерали закінчилися, і тепер Науру жебракує, бо просто не має чим жити.

економіка примітивізується; працівники втрачають навички або стають ледащими; бізнес не розвивається або навіть згасає...

Як оминати «ресурсну пастку»?

Аби уникнути всіх зазначених негативів, далекоглядні уряди роблять усе для того, аби наявність природних багатств якомога менше відобразилася на способі життя їхніх країн. Для цього доводиться відмовляти собі і в багатьох

благах, які несе багатство. Зокрема, у таких країнах значна частина надходжень від продажу нафти не повертається в країну, а йде прямо до спеціальних інвестиційних фондів, які вкладають гроші у вигідні активи та проекти по всьому світу, аби потім, коли золоті часи дійдуть кінця, нащадки могли отримувати доходи від цих вкладень. Щоб дати бюджету раду з мінливістю надходжень, відповідальні уряди, як і звичайні обачливі люди, намагаються встановити собі якийсь мінімальний рівень, який вони здатні підтримувати в будь-якому разі; а коли з'являються надлишки – то заощаджувати їх, або вкладати в капітальні проекти, які потім дадуть віддачу чи просто необхідні для нормального життя (наприклад, ремонт і розбудова інфраструктури).

далекоглядні уряди роблять усе для того, аби наявність природних багатств якомога менше відобразилася на способі життя їхніх країн

При всій привабливості такої політики можна легко уявити собі, наскільки важко урядам (при чому різним!) послідовно утримуватися, з одного боку, від популізму – адже багато хто хотів би отримати більше вже сьогодні! – а, з іншого боку, від розтринькування описаних вище спеціальних фондів внаслідок корупції чи політичного тиску (наприклад, з боку інших країн, які воліли б продати їм свої боргові зобов'язання). Саме тому подібна політика вимагає дуже сильних державних інститутів – у цьому випадку не так важливо демократичних чи монархічних. Зокрема, за умов демократії це означає, що виборці мають бути зрілими, обізнаними та відповідальними, а їхні обранці – користуватися довірою, що спирається на підзвітність. З країн, по-справжньому багатих на нафту та газ, це все є хіба що в Норвегії. Якщо ж демократія є незрілою, або країною правлять диктатори чи не дуже вмілі монархи, то їй краще не мати природних багатств.

подібна політика вимагає дуже сильних державних інститутів

Таки чином, не варто жалітися, що природа начебто обділила Україну природними ресурсами: по-перше – якщо вже на те пішло, то не обділила, а просто не наділила такою мірою, як Росію чи Кувейт; а, по-друге, – то й добре, що не наділила більше, бо і з тих ресурсів, що є, ми з Вами маємо набагато більше проблем, ніж доходів. На «ресурсах» піднялися всі без винятку «олігархи». Високі доходи від експорту – ну, не сировини, так напівфабрикатів – дозволили урядам, які очолювали Україну, починаючи з 2001 року, успішно уникати справжніх реформ, навіть у 2005 році, коли для цього були винятково сприятливі політичні умови. Одним словом, усе відповідно до світових тенденцій... Та і якщо брати наших колишніх сусідів по СРСР, то найбагатшим на природні ресурси (на одного жителя) є Туркменістан. Але чи хотіли б ми там жити? Та й інші багаті на ресурси країни пострадянського простору – Узбекистан, Росія, Казахстан, Азербайджан – доволі добре вкладаються в описані вище тренди. Натомість, особливо в останні десятиріччя, вперед дедалі більше виходять ті країни, де ставка робиться на розкриття людського потенціалу – як-от скандинавські держави, Швейцарія, Корея чи Сінгапур; стабільно заможними залишаються Японія, Німеччина, Нідерланди та інші. Вони стали багатими не в останню чергу тому, що у цих держав не було й натяку на «ріг достатку», тож довелося наполегливо боротися та працювати.

якщо ж демократія є незрілою, або країною правлять диктатори чи не дуже вмілі монархи, то їй краще не мати природних багатств

Додаток 2: Звідки береться безробіття?

Для того, аби ефективно боротися з безробіттям, треба хоча б приблизно уявляти собі його причини. Повертаючись до прикладу села з

одним безробітним, запитаємо себе: чому ж він (чи вона) досі не знайшов/знайшла собі роботу?

Адже «тимчасово непрацюючий» міг би побачити, що його односельцям бракує, наприклад, охайних модних зачісок, відтак освоїти професію перукаря і запропонувати свої послуги на добровільній ринковій основі – по десять гривень за зачіску. В такий спосіб він заробив би ті самі дві тисячі і так само витратив би їх на придбання продукції інших – але при цьому без жодного примусу (бо збирання податків відбувається під загрозою покарання), з пошаною та повагою від односельців, створюючи користь для інших²⁰. Оскільки такі людські потреби, за задоволення яких споживачі згодні платити, існують завжди, то залишається «тільки» знайти невдоволений попит і організувати відповідну пропозицію. І тут починаються справжні проблеми, які власне й спричиняють безробіття. Але «створюючи робочі місця», держава ці проблеми тільки приховує, якщо не поглиблює надалі. Розберемося по пунктах.

«Створення робочих місць» коштом бюджету чи соціальна допомога?

Найпростіше, коли безробітний сам винен у своїх негараздах: наприклад, пиячить, краде, недобросовісно працює або просто ледащий. Такого ніхто не візьме на роботу, бо собі дорожче буде: вкраде, зіпсує чи зробить так, що краще б не робив. Але в такому разі він і на державу (чи громаду) працюватиме так само!

²⁰ При цьому інші мешканці села виграють, якщо тільки вони продукують щось потрібне іншим, Адже із своїх доходів у 2000 УО він чи вона замість якоїсь менш потрібної їм ТО вартістю 10 УО купуватимуть послуги перукаря. Оскільки це відбувається добровільно, то можна бути певним, що кожний, хто так вчиняє, збільшує свій добробут. При цьому виробник того ТО, від якого відмовилися, теж не втрачає – бо натомість з'явився платоспроможний покупець в особі перукаря, який цей товар купить. Звісно, якщо той дійсно потрібен людям.

Тож, якщо не бажаєте залишити такого напризволяще – «нехай його голод перевиховує», – то, ніж створювати уявну роботу, краще (дешевше) підкинути якусь копійку на виживання. Тобто, в нашому прикладі безробітному або допомагатимуть час від часу сердобольні сусіди, або його утримання візьме на себе громада. Останнє означає, що всі мешканці в обов'язковому порядку сплачуватимуть на користь безробітного певний внесок. При цьому логічно все ж таки зобов'язати такого утриманця щось корисне робити, як-от прибирати сміття на вулицях та в місцях відпочинку, хоча б заради того, аби на допомогу від інших менше спокушались просто ледащі. Але це навряд чи можна вважати створенням повноцінного робочого місця, бо нормальний працівник за ті ж гроші, мабуть, зробив би те саме швидше та краще. Отже, зміст виплачених у такий спосіб грошей усе ж таки ліпше характеризується словом «допомога», ніж «зарплата». Зауважимо, що така допомога має не тільки чисто моральний сенс (або ж, можна сказати, що мораль ця виникла не дарма). Адже людина може стати таким «поганим працівником» тимчасово, наприклад, внаслідок якихось особистих проблем, а потому вибратися з халепи (наприклад, кинути пияцтво) і повернутися до нормального життя. Тож, поперше, допомагаючи ближньому, громада «інвестує» у свого товариша, який можливо згодом виправиться і буде корисним членом суспільства – пригадуєте цей вираз із американських фільмів? По-друге, соціальна підтримка – це своєрідна страховка для тих, хто сьогодні нормально влаштований у житті, але може так само опинитися на узбіччі, наприклад у разі банкрутства.

допомагаючи ближньому, громада «інвестує» у свого товариша, який можливо згодом виправиться і буде корисним членом суспільства

Власне із цієї причини відповідні фонди носять назву «фондів соціального страхування». Утім, до боротьби з безробіттям вони не мають відношення.

соціальна підтримка – це своєрідна страховка для тих, хто сьогодні нормально влаштований у житті, але може так само опинитися на узбіччі

Складніше, коли людина – цілком нормальна, але для неї «немає роботи». Тобто, вона хоче й може робити щось корисне для інших, за що вони були б готові їй платити. Утім, це чомусь не вдається. Тоді головне питання – чому? І що це означає з точки зору економіки? Знову-таки на рівні села можна легко уявити собі три можливі причини.

фонди соціального страхування» не мають відношення до боротьби з безробіттям

Безробіття від завищених вимог

кожна річ – послуга чи праця – коштує рівно стільки, скільки за неї готовий заплатити покупець

Найпростішу з них добре описує старий анекдот про селянина, який хотів продати півня за тисячу доларів, бо йому дуже треба було саме таку суму. Звісно ж, безуспішно, бо насправді кожна річ – послуга чи праця – коштує рівно стільки, скільки за неї готовий заплатити покупець. Тож, якщо той безробітний не може себе прогодувати тільки тому, що дуже високо цінить себе улюбленого, а, отже, не бажає «йти батрачити за копійки», то чому ж інші, що працюють на тих самих умовах, мають його годувати? Утім, коли такі горді ледащі отримують політичний вплив, то вони через державу змушують решту платити їм доволі пристойні гроші «просто так», принаймні в

багатих країнах. І поколіннями живуть на соціальну допомогу – не так, щоб дуже заможно, але достатньо, аби не треба було шукати роботу. Відтак, виникає цілий прошарок хронічно безробітних, які просто можуть собі дозволити не працювати, бо «правильно» голосують. Поступово багато хто з них від неробства перетворюється на описаних вище невдах, і це стає вже соціальною хворобою.

Той, хто не бажає визнавати закон попиту та пропозиції – залишається без роботи, принаймні коли може вимагати собі утримання від держави

Утім – і це друга можлива причина – ціна праці може бути завищеною не з власної волі того, хто шукає роботу, а законодавчо: багато країн (в тому числі й наша) мають нормативне обмеження мінімальної зарплати. Чергова ілюзія (якій разом із декількома іншими буде присвячено окремих випуск) полягає в тому, що це захищає людей від бідності. Дехто взагалі береться вимірювати добробут мешканців країни розміром мінімальної зарплати! Насправді, це обмеження якщо й захищає інтереси, то тільки найманих працівників – тих, які вже влаштовані на роботу. Але це відбувається ціною збільшення безробіття, а відтак податкового навантаження на всіх, включно з тими самими найманими працівниками. Адже праця, нагадаємо, коштує стільки, скільки за неї готові заплатити. А якщо законом встановлено, що, найнявши безробітного, роботодавець має обов'язково сплатити не менше певної суми (а в українських реаліях ще й нарахувати на неї внески до соціальних фондів), то буде добре, якщо розмір мінімальної заробітної плати виявиться меншою за справжню ціну – втім, у такому разі обмеження не потрібне, бо воно насправді нічого не обмежує. А от коли виявляється, що справжня ціна праці – та, яку готовий сплатити покупець-роботодавець! – менша за мінімальну зарплату з усіма нарахуваннями, то працю просто не купуватимуть. Тобто людина

роботи просто не отримає і залишиться безробітною, на утриманні громади! Так само спрацьовують і інші подібні обмеження, наприклад встановлені профспілками. Про це буде окрема розмова в одному з наступних випусків.

ціна праці може бути завищеною не з власної волі того, хто шукає роботу, а законодавчо: багато країн (в тому числі й наша) мають нормативне обмеження мінімальної зарплати

Безробіття внаслідок браку підприємництва

Дещо складніший третій випадок, коли людина працювати може і вміє, але нездатна продати свою працю. Адже для того, аби інші люди погодились за неї заплатити, треба запропонувати їм (у межах наявних можливостей) те, що потрібне на сьогодні – а для цього потрібно вивчити чи вгадати їхні бажання, проблеми та уявлення. До того ж, іноді доведеться й ризикувати, інвестуючи в обладнання чи оборотний капітал. Для того, аби це зробити самостійно, як у наведеному вище умовному прикладі безробітного, який став успішним перукарем, треба мати підприємницький талант, яким наділені далеко не всі – власне, на те він і талант, що рідкісний. Ринкова економіка така успішна саме тому, що вона тримається на вільному підприємстві, яке дозволяє кожному випробувати себе в певній сфері – і саме тому в макроекономіці за замовчуванням, як правило, припускають, нібито підприємців та підприємництва ніколи не бракує. А якщо підприємцям ніщо не заважає створювати та розвивати фірми, то вони, у свою чергу, очевидно потребуватимуть робітників, тож працююча людина не залишається без роботи навіть попри відсутність власних

якщо підприємцям ніщо не заважає створювати та розвивати фірми, то вони, у свою чергу, очевидно потребуватимуть робітників, тож працююча людина не залишається без роботи

підприємницьких здібностей. Хіба що їй завадять штучні обмеження, як описано вище.

Отже, високе безробіття, якщо воно не є наслідком надмірно щедрої соціальної допомоги чи високих мінімальних зарплат, майже напевне свідчить про проблеми з підприємництвом.

високе безробіття, якщо воно не є наслідком надмірно щедрої соціальної допомоги чи високих мінімальних зарплат, майже напевне свідчить про проблеми з підприємництвом

Але звідки беруться ці проблеми? Їх створює держава, в тому числі високими податками або інфляцією буцімто необхідними для «створення робочих місць». Підприємливі люди є в будь-якій нації (а там, де їх чомусь бракує, цю соціальну нішу заповнюють мігранти), тож бажаних заробити вистачає завжди. Утім, цього недостатньо: аби підприємці охоче ризикували, розпочинаючи власну справу, могли заробляти та зростати, потрібно, з одного боку, гарантувати безпеку, зокрема надійно захистити чесно набуту власність; встановити чіткі та зрозумілі «правила гри», яких зможе та захоче дотримуватися абсолютна більшість; а при цьому, з іншого боку, не душити бізнес податками та різного роду обмеженнями, не друкувати зайві гроші... Тобто, коротко кажучи, «створити сприятливий діловий (бізнесовий) клімат».

...які створює держава, в тому числі високими податками або інфляцією буцімто необхідними для «створення робочих місць»

Отже, аби довгостроково пом'якшувати гостроту проблеми безробіття, при чому не за рахунок добробуту решти громадян, держава має витратити (і, відповідно, стягувати з платників податків) якомога менше грошей – на те і тільки на те, що створює необхідні суспільні

намагаючись штучно «створити робочі місця» вона робить тільки гірше, заганяючи економіку у глухий кут

блага. В тому числі, або навіть насамперед – сприятливий діловий клімат. Намагаючись штучно «створити робочі місця» вона робить

тільки гірше, заганяючи економіку у глухий кут. Бо, ще раз підкреслимо, жодного «рогу достатку» у держави немає: усі «пряники» вона роздає виключно коштом платників податків.

CASE УКРАЇНА
вул. Полтавська 10,
офіс 34
Київ, 01135

Тел.: +38 044 227-53-17
Факс: +38 044 483-52-00

Керівник проекту:
Володимир Дубровський
dubrovsky@case-ukraine.kiev.ua

Проект виконується за підтримки Інституту відкритого суспільства